

Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü

EUROPEAN FINANCIAL CONTROL IN THE
OTTOMAN EMPIRE

Yazan: Amerikada Williams College Profesörlerinden (Donald C. Blaisdell) Tercüme eden: Mülkiye Mektebi ve Robert Colec Muallimlerinden Hazim Atıf.

Bu son imtiyaz İmparatorluğun milki tamamiyetini temin eden 1856 tarihli Paris muahedesiyle elde edilmişti. "Sultanın tabaasına karşı istiklalini temin eder gibi görünen (9) uncu madde Avrupa kabinelerince tefsir edilerek bu istiklali hristiyanlara muzur olduğu noktalarda tahdit için kullanılmıştır." [21]

Paris muahedesiyle nihayet bulan müzakeratta avrupa ilk defa olarak Osmanlı dahili işlerine müdahale salâhiyetini elde etti. Hristiyan tabaanın hukukunu ilk defa olarak tesbit eden Hattışerif (3 Teşrinisani 1839 Fermanı) çok müphemdi. Bu sebeplerdirki (1 Şubat 1855) tarihli Viyana protokolu "hristiyan tabaanın muafiyetlerinden," bahsediyordu. İstanbuldaki İngiliz se-

[21] — Aynı eser, s. 40; bu noktaî nazarı müekkit tafsilatlı delail (Du Velay) in yukarda zikrolunan eserinin 113 üncü sayfasında vardır, burada (Adolph d'Avri) nin " Negotiations relatifs au Traité de Berlin," nam eserindeki iddiaları nakolunmaktadır.

firi (Lord Stratfort de Redcliffe) 1856 Kânunusanisinde Babialiyeye bir nota tevdi ederek "hristiyanların içtimaî ve siyasi vaziyetlerini yeniden tesis edecek dini imtiyazat ve idari *islâhatında* aynı hatta idhali lüzümünü dermeyan eyledi." [22] Bir ay sonra henüz Paris kongrası devam etmekteyken (18 Şubat 1865) tarihli hattı hümayun neşrolundu ve Paris muahedesinin dokuzuncu maddesi mucibince Padişah bu islahat fermanını devletlere tebliğ etti.

Bu fermanla hristiyanların dini imtiyazlarından ve emniyetleri için muktazi idari islahattan bahsediliyordu. Esasen akalliyetlerin dini serbestisini himaye ile alâkadar olan Avrupa diplomasisi idari islahatada müdahale hakkını ilâve etmişti. Filhakika bu, her zaman istimal olunabilecek bir hakti, çünkü akalliyetler memlekette dağınık bir halde bulunuyor ve yeni idare usulleri ise imparatorluğun her tarafında mahalli idarelerin yeniden tesisini icap ettiriyordu.

Mâli meselelerde ise tarakki aynı şekilde idi. Evvelâ, gümrük resimlerini tezyitten muahede ile memnu olan bir hükümetin mâli kuvveti yerinde olamaz. 1856 da Osmanlı Bankası tesis olunmuştu, bir sene sonra ise İngiltere bu müessesenin muamelesi üzerinde mürakabe iddiasında bulunuyordu (23). 1856 da Babîâlinin iltiması üzerine idari ve mali islahata yardım etmek üzere Avusturya hükümeti (M. Lackenbacher) isminde bir müşavir göndermişti. İki sene sonra Fransız ve İngiliz delegeleri Avusturyalı mütehassısa iltihak ederek Hazine Meclisi Alisini teşkil ettiler. 1860 da bu meclis İslahatı Maliye Meclisi Alisine tahvil olunarak yeni mali teşkilâtı mürakabaya memur edildi. Üç muhtelif istikraz mukavelesinde Türkiye, tahvilât hamilleri mümessillerinin işbu tahvilat mürettebatının tediyesine tahsis olunan varidatı idare edecek komisyonda bulunması esasını kabul etti. (24)

[22] — (Engelhardt) ın eserinde naklolunmuştur ss —34-45, İkalikler müellifindir.

[23] Bankanın bu esnadaki vazai fi 1863 de yeniden teşekkülünden, bilhassa 1875 de imtiyazatının tevsiinden sonraki vazai fine nisbetle pek mahduttu. Herde Dördüncü baba bakınız.

[24] Herde ki fasıllara müracaat

1875 den 1882 ye kadar mali hususatta osmanlı nazırlarına yapılan tesirler burada tafsil edilemeyecek derecede çoktur. Avrupanın Türkiyeye karşı ittihaz ettiği vaziyetin şu kısa hulasasını tekit için ilave edelimki Sadriazam Nedim paşa rus sefiri İğnatyefin teşviki üzerinedirki 1875 de borçlara karşı tediye tatil eylemişti. Berlin kongresinde Babıali üzerinde yapılan tazyikler neticesinde 1882 de Düyünüumumiye İdaresi tesis olundu. Ondokuzuncu asrın son yirmi senesi zarfında Düyünüumumiyenin yardımıyla ve bilhassa demir yolu inşaatı için bir takım istikrazat aktolundu. Bunların hemen hepsinde tediye idaresi ya Düyünüumumiye idaresine ve ya Osmanlı Bankasına tevdi olunmuştu. 1896 de rus sefiri Babıaliye bir nota vererek nazari dikkatini Muharrem Fermanının müeyyidelerine celbeyledi.

Filhakika Avrupa bir mürebbi vaziyeti takınmıştı. 10 Kânunusani 1876 da fransız hariciye nazırı (Duc Décazes) "Türkiye vasayet altındadır," diyordu. Üç sene sonra (Lord Derby) aynı fikri ifade ederek diyordu ki: "Türkiyenin dahili umurunda maruz kaldığı daimi mürakabe bu memleketin istiklalini hemen hemen sıfıra indirmiştir." [25]

Üçüncü Bap

Osmanlı Borçlarının Çoğalması

Sık sık vukua gelen muharebelere, vergi sistemindeki bozukluğa, meşhur olan suiistimalata rağmen Osmanlı İmparatorluğu ondokuzuncu asrın ortalarına kadar devlet varidatını tamamlamak için ecnebi sermayesine müracaat etmedi. Mamafı bu zamanlarda *«hazine çok fakirdi ve hükümet, vergileri bankerler vasıtasıyla topladığından ve, mühim bir kısmını bunlara komisyon olarak verdiğiinden dolayı muahaza olunuyordu. Hiç bir kimse buhranın hakiki sebeplerini telkik elmiyordu. Bu sebepler ise fena bir para sistemi, bütçe*

kontrolunun mevcut olmaması ve bozuk idare teşkilâtından ibaretti. [1]

İlk İstikrazlar Meşru Maksatlar İçindi

Türkiye ilk istikraz mukavelelerini müttefikleri olan Fransa ve İngiltere ile akdetti; bu istikrazat 1853-56 senelerinde Rusya ile yapılan harbin icap ettirdiği fevkalade masraflara karşılık olmak üzere yapılmıştı. Evvelce mali müşkülât zuhurunda hükûmetin müracaat ettiği yollar bu sefer kafi gelmemişti. Harp levazımı ihtirası ve askerlerin maaşatı için lazım olan mebaliğ hükûmete kısa vadeli avanslar yapmağa alışmış olan İstanbul bankerlerinin verebileceğinden çok fazlaydı. Tercih olunacak diğer bir şik da uzun vadeli bir istikrazdı. (4 Avustos 1854) tarihinde Sultan Abdülmecit üç milyon İngiliz Liralık bir istikraza müsaa-de eden bir ferman isdar eyledi. İstikraz mukavelesi Londra bankerlerinden (Dent Palmer and Company) ve bunların Paris acantaları olan (Goldsmidt and Company) ile yapıldı. Bu istikrazın faizi yüzde altı itfa akçası yüzde bir ve ihraç fiatı sek-sendi. [2].

[1] (E. Engelhardt), Cilt 1, s. 99. Bu vaziyetin iktisadi neticesi Türk parasının ecnebi parasına nisbetle mütemadiyen sukut etmesi ve binnetice umumî fakrû sefaletti. (Engelhardt)a göre "Devletin hakiki tedennisine sebepte umumî servetteki bu mütemadi tenakustu. Kapitülâsyonlarla adam akıllı bağlı olan ve yerli hiç bir sanayia malik bulunmayan Türkiye her türlü mevaddi masnuayı idhal mecburiyetinde idi; bilmukabele ihraç olunan zirai mevaddın fiatları ise mütemadiyen kıymetini kaybeden bir para ile tesbit olunuyor ve binnetice memleketin menabı aynı nisbette kuruyordu." Aynı eser.,ss. 99-100. (Belin)in "Essais sur l'histoire économique de la Turquie," (Paris, 1865)nam eserinde bu memleketin geçirdiği malî müşkülât hakkında şayanı dikkat malûmat vardır. (M. Belin asıl) membalara müracaat ederek bu eseri yazmıştır.

[2] Bu istikraz ile bu bapta mevzuubahsedilen diğer istikrazlar hakkındaki tafsilât atideki membalardan alınmıştır: Ecnebi Tahvilât Hâmilleri Cemiyetinin (54)üncü senevi raporu (Londra, 1928); (L. H. Jenks)in "1875 e kadar Britanya sermayesinin Hareketleri" (New York, 1927) nam eseri;(A. Roumani) tarafından yazılan " Essai historique et technique sur la Dette Publique Ottomane," (Paris, 1927); Du Velay'in yukarda zikredilen eseri ve Düyünüumumiye İdaresinin muhtelif neşriyatı. Bunların en mühimleri altıncı babın birinci notundaki listede zikredilmiştir.

Bankaların aldığı komisyonlar ve esasen alçak olan ihraç fiatı bu istikrazdan elde edilen meblagı itibari kıymetinin nısfına indirdi. Osmanlı hazinesine giren para harp ihtiyacına kâfi gelemecek miktarda idi. Binaen aleyh daha bir sene geçmeden ikinci bir istikraza lüzum görüldü. 27 Haziran 1855 de Türk hükümetiyle Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında bir mukavele imzalandı ve bu iki devlet "hasılatı harbin idamesine sarfolunacak," beş milyon ingiliz liralık bir istikrazın faizlerine kefalet ettiler. [3]. Faizin bu suretle temin edilmiş olması en muhafazakâr bankerleri bile ortaya çıkardı ve bu rakabet ihrac fiatında da tesirini gösterdi. Roçilt bu istikrazı 2 5/8 prime ihraç etti; fait yüzde dört ve itfa akçası senevi yüzde birdi.

Bu muamelede ecnebi kontrolü fikrinin ilk tohumları mevcut bulunuyordu. İstikrazı temine muvafakat ederken Fransız ve İngiliz hükümetleri bu istikrazdan elde edilecek mebalığın masarifi harbiyeye tahsisi için bir kuvvei müeyyide olmak üzere istikrazdan elde edilen mebalığı kontrol etmek ve Hazine hesaplarını tetkik eylemek üzere iki komiser tayini hakkını talep ettiler. (Lond Hobart) İngiltereyi ve (Marquis de Ploeuc) de Fransayı temsile memur edildiler. Bunlar hükümetlerine birer rapor taktim ettiler. Fakat (Du Velay) e nazaran bunların Türkiyedeki vaziyetleri adeta "platonik" ti; çünkü "Osmanlı hükümeti müttefiklerinin arzusuna mütemayil görüldüğü nisbette bu iki komiserin teftiş vazifesini ihlal için elinden gelen kurnazlıklara müracaat ediliyordu." [4]

1856 da Kırım muharebesinin muvaffakiyetle nihayet bulması Türkiyeyi daha ziyade harp masrafı yapmaktan kurtardı ve dahili islahatı maliye ile uğraşmasına fırsat verdi. Pek süratle

[3] Bu istikraza tekeffül etmek üzere bir kanun lâyihası teklifi üzerine Avam Kamarasında cereyan eden müzakerattan alınan parçaları görünüz. (Dördüncü bap)

[4] Yukarda zikrolunan eseri. s. 143

inip çıkan fiatlar İmparatorluğun her tarafında hoşnutsuzluğu mucip oluyordu. Bu halden müteessir olan yalnız köylüler değildi. Hükümette varidat ve masarifi tahminde müşkülata uğrayordu. Fiatlardaki geniş tahavvüllerin sebepleri ayarı düşük madeni para ile çok miktarda ihraç olunan "Kaime", yani kâğıt para idi. [5]. 1842 de iyi madenden yapılan sikkeler ihraç edilerek bu müşkülattan birincisi azçok tahfif olundu. Esasen bundan evvel kâğıt paranın tedavülü İstanbula hasrolunmuştu. Kaimenin mevkiî tedavülden çekilmesi için 1852 de yapılan teşebbüsler Kırım muharebesiyle sekteye uğramıştı. Bilâkis bu harbin devamı müddetince hükümet daha fazla kâğıt para ihracına mecbur olmuştu.

1858 istikrazi kâğıt paranın ortadan kaldırılması için aktolmuştu. Londradaki (Dent Palmer and Company) ile yapılan istikrazın itibari kıymeti beş milyon İngiliz lirası idi. İhraç eden banka bunun üç milyonunu derhai yüzde seksen beşten satın aldı. Mütebakısı ise 1859 da yüzde altmış iki buçuktan plase edildi. [6] Senevi faiz ve itfa akçesi de yine yüzde altı ve bir idiler. Bu istikraz için yapılan mukavelede dahi başka şekilde ecnebi kontrolü için ahkâm vardı. İstanbul oktruvası ve gümrük varidatı bu istikrazın murettebatı için karşılık gösterilmişti.

[5] Bu para evvelâ 1839 da ihraç edilmişti, yüzde sekiz taizi vardı. Bu faiz miktarı 1842 de yüzde altıya indirildi. Faiz kaime ile tediye olunuyordu. Bu nevi paranın arasına ihraç edilmesi ve bilahara tedavülden çekilmesinden mütevellit müşkülât 1877-78 Rus harbi esnasında hükümetin başında bir gaile teşkil ediyordu.

[6] Londradaki (Dent, Palmer) müessesesi osmanlı tarihi malisinin bu devrinde mühim rol oynamıştır. (Mr. Palmer) in osmanlı hazinesinin yeni bir istikraza muhtaç olduğu iddiasını kabul etmeyen bir sadriazamı düşürecek derecede kuvvetli olduğu İstanbuldaki bazı zevat tarafından temin olunmaktadır. Düşen vezirin yerine gelen daha mülâyim olduğundan (Mr. Palmer) istikraz mukavelesini imzalatmağa muvaffak olmuştur.

Mukavele mucibince bu varidat tahvilât hamillerinin intihap edecekleri delegeler nazaretinde tahsil olunacaktı. Bu kayıt pek ehemmiyetli değildi, çünkü tahvilât hamilleri arasında teşkilât bulunmaması dolayısıyla tatbikına imkân olmıyordu.

1858 istikrazı malî vaziyeti ancak muvakkaten tehvin etti. Bu istikrazdan elde edilen mebalig kağıt paranın ancak bir kısmını tedavülden çekmeğe kifayet ediyordu. Harici istikrazların senelik servisi yükselmeğe başlamıştı, bu esnalarda bile senevi bir milyon İngiliz lirasına balığ oluyordu. Abdülmecidin 28 Avustos 1858 de neşrettiği bir fermanla şiddetli tasarruflar emrolunuyordu. Buna rağmen sarayın israfatı gittikçe büyüyordu; çünkü fermanın neşriyle bir an için tereddüt gösteren saray halkından pek nüfuzlu birisi bu emrin hemen akabında pek yüksek fiatlarda mücevherat almaktan çekinmedi. (7)

Bizzat Abdülmecit bile saray halkı için tasarrufda nümune ittihaz edilemiyecek vaziyette idi. Bu zamanda saraylar inşasıyla meşgul oluyordu. Bunların en mühimmi Dolmabahçe sarayı idi. Padişah bu sarayın kaç mal olduğunu merak ederek Hazinei Hassa nazırından sormuştu. Bu zatın padişaha arzettiği miktar sultanın aklını durdurdu, çünkü Hazine nazırı sarayın «üç bin beşyüz kuruşa» mal olduğunu söylemişti. Fakat bilahara bu meblağın sarayın inşası için tediyesi lâzım gelen kâğıt paranın tabı masrafı olduğu söylendiği zaman padişah meseleyi anladı. Sarayın malolduğu hakiki fiat (2.800.000) iki milyon sekizyüz bin İngiliz lirası idi. (8) Bu israflar hakkında İstanbulda bulunan bir banker: «Büyük bir İmparatorluk maliyesinin, elli sarayı varken elli daha yapmak isteyen bir delinin garip arzularıyla harap edilmesi pek gaddarane bir şeydir» demişti. (9)

Bununla beraber ertesi sene maliyenin islahı için az çok da-

[7] — (Morawitz) s. 28

[8] — (Du Velay) s. 124.

[9] — (Senior) s. 108, (St. M. Girardin) in «Revue des Deux Mondes » mecmuasının, 15 Kânunusani 1861 tarihli nüshasında intişar eden bir makalesinde nakledilmiştir. s 471.

ha ehemmiyetli bir teşebbüs yapılmıştı. Babıâlinin iltiması üzerine gönderilen Avusturya maliye nazareti memurlarından (M. Lachenbacher) 1851 denberi İslahat Meclisi Alisinin idari ve malî müşaviri sıfatıyla bulunuyordu. 1859 da Sultan mali vaziyetin tedkikini emretti ve İngiliz ve Fransız hükûmetlerinden de birer mürahas göndermelerini rica eyledi. İngiliz hükûmeti Osmanlı Bankası müdürü (M. Falconnet) yi ve Fransız hükûmetide (Marquis de Ploeuç) i tayin etti. (M. Lachenbacher) ve dört osmanlı memuriyle birlikte bu delegeler bir heyeti müşavire halinde Maliye nazaretine merbut idiler.

Mamafi bu vaziyette komisyon büyük bir iş göremedi. Şüphesiz ecnebi müşavirler ehliyetli idiler ve vaziyetin islâhı hakkındaki mutalaalarını memnuniyetle beyan ediyorlardı; fakat Osmanlı hükûmeti hizmetlerinden istifadeye pek mütemayil değildi. Ecnebi mümessilleri artık sabredemeyerek 5 Teşrinievvelde hükûmetlerine tebligatta bulundular. Bu notada "Türkiyenin kendi menfaatini idrak etmediğinden dolayı beyanı teessüf ediyor ve islahatın tedrici bir surette fakat kuvvetle tatbiki için teşebbüsatta bulunulmadığı ve 1856 fermanının gayesi elde edilmek için kafi derecede gayret gösterilmediği söyleniyordu." (10)

Ecnebi mümessillerin bu hareketi üzerine Osmanlı hükûmeti bunlardan birini vaziyeti maliyeyi hulasa etmeğe memur eyledi. Bu hulasa Babıâliye verildi ve alâkadar devletlere tebliğ olunan bir notaya esas teşkil eyledi. Bu notada teklif olunan mali islâhat projelerinin tafsilâtı zikrolunuyor ve komisyonun salahiyetleri tayin ediliyordu. Halbuki komisyonun İngiliz, Fransız ve Avusturyalı azaları memnun olmadılar; bunlar salâhiyetlerinin bizzat Osmanlı hükûmeti tarafından tayinini istiyorlardı. Mamafi talik ve tavik usullerinde üstat olan hükûmet bunu yapmamak içinde sebep ve behaneler buluyordu. (11) Bilahara bu komisyona pek vasi salahiyetler verildi. (12)

[10] —(Du Velay) in eserinde nakledilmiştir. s. 115

[11] —(Girardin) s. 477-8. aynı müellif ecnebi mütehassısların raporuna müsteniden devletlere nota göndermek sevkülceyşinden bahsederken diyorki: "Babıâli Avrupa notasının talep ettiği şeyi yani Türk maliyesini ciddiyet ve samimiyetle islah edecek hakiki bir otorite tesisini bir an bile hatırandan geçirmedi." s. 479

[12] — aşağıya müracaat.

Malı Kontrol İçin Pek Cüretkâr Planlar

Hükûmetin vaziyeti maliyeyi islâh için istişari komisyondan istifade etmek istememesi Türk maliyesinin teftiş ve mürakabesi için müteaddit teklifler ortaya çıkardı. 1859 da İstanbuldaki İngiltere sefiri (Sir Henry Bulwer), Türkiyede ecnebilerin emvali gayri menkuleye tasarrufları hakkındaki ahkâmın tadilini ve devlete ait birtakım arazinin teminat olarak iraesî mukabilinde çıkarılacak tahvilatla mali ve idari islahat yapılmasını teklif etti.

Fransız sefiri (Comte de Lavalette) ise ortaya daha cüretkâr bir plan attı. Paris Muahedesi imzalayan devletlerin müşterek kefaleti altında Babıâliye ikrazatta bulunulmasını teklif ve bu teklifini alâkadar devletlerin İstanbul mümessillerine tebliğ eyledi. Bundan başka 1860 da Avusturya İmparatoru Fransua Jozef Prusya naibi hükümetiyle görüşürken müttehit Alman devletlerinin müşterek kefaleti ile yapılacak bir ikrazdan bahsetti (13).

Prusya hükümeti, İstanbul mümessili (Comte Goltz) a gönderdiği 3 avustos 1860 tarihli bir muhtıradan Fransa sefirinin planını ariz ve amik tenkit eyledi. Türkiyenin umumî vaziyetini mutalaa eyledikten sonra Prusya hariciye nazırı şöyle devam ediyordu:

«Bu şart altında İstanbuldaki Fransız sefirinin Büyük Devletlerin kefaleti altında yapılmasını teklif eylediği istikrazlarâ mâruzdur. İktisadın esaslı prensiplerini ne kabul ve nede tatbik etmeyen ve eski sistemde devam eden bızce mühim itirazlara bir idareye ne kadar çok olursa olsun verilecek paradan hiç bir fayda hasıl olamayacağı aşikârdır. Katiyetle ifade olunabilirki böyle bir idare istikraz hasılım hüsnü istimal edemediği gibi kısa bir müddet sonra istikrazın faiz ve üfa servisini tediye edemeyecek bir hale girer. Bu takdirde ise Avrupa devletleri ya Osmanlı imperatorluğunun borclarını tediye edecek veya cebri tedbirlere müracaat eyleyeceklerdir. Halbuki bu ted-

birler İmparatorluğu tehlikeye ilka edecek ve devletlerinde hüsnü niyetlerine muhalif olacaktır.,

Prusya hariciye nazırı islahat için bir usul tavsiye edemiyordu. (Marquis) nin istikrazlara kefalet için türk maliyesinin ecnebi mümessiller kontrolü altında bulunmasını ve hatta maliyenin doğrudan doğruya bunların eline verilmesini şart koşmasından bilahara tediye imkânsızlığını derpiş ettiğini söyledikten sonra «*Babâlinin böyle bir şarta muvafakat edeceğine inanamak bence müşküldür*» diyordu. (14)

Bütün bu muhtelif planlar neticesiz kaldı. Çünkü tatbikleri kabil değildi. Daha mühim bir sebep olmak üzere de bu esnalarda Türk maliyesini ecnebi kontrolü altına almak için fazla bir lüzumda görülmiyordu. (15). Osmanlı Hükûmeti bu planlardan herhangi birine muvafakat ettiği takdirde mali işlerini kendi kendine idare edemediğini itiraf etmiş olacaktı. Bundan başka varidat azçok tahsil ediliyor ve evvelki istikrazların servisleri de tediye olunuyordu. Vaziyetin salâhı hakkında gayri muayyen fakat musîr bir bedbinlik olmasına rağmen, Türkiyenin malik bulunduğu fevkalade servet menbalarının daima borçlarının faizini ödeyecek derecede olduğu da tekiden ifade olunuyordu. (16) Bu esnada İstanbuldaki Fransız ve İngiliz sefirleri arasında mücadele devam ediyordu. Büyük Elçi (Lord Stratford) 1858 de İstanbuldaki vazifesinden istifa etmişti. Şimdi bu mühim sefirin malik bulunduğu nüfuz ve itibara hangi sefirin tevarüs edeceği meselesi vardı. (Sir Henry Bulwer) ve (Comte de Lavalette) in teklifleri bu mücadelenin birer safhasıydı. Bu planlardan hiçbiri üzerinde ortaya atan sefirin hükümeti tarafından ısrar olunmadı.

Bu müddet zarfında mali vaziyet tekrar fenalaşmıştı. Dört

[14] — Aynı eser, s. 29

[15] — Fakat (Senior) (yukarda zikredilen eserde ss. 109-10) bir İstanbul bankerinin şöyle bir mütalaasını naklediyor: «Bir milletin dahili işlerine ecnebi müdahalesi girmesinden ne derece nefret edersem o derecede eminimki bu mesele diplomatların müşavere edecekleri bir mevzudur. Sefirler Sultana masraflarını bir hadde irca edeceği hakkındaki vaatlerini ifa etmesinin lâzım olduğunu anlatmalıdırlar. Bu (Hatti Hümayun) un en mühim maddesidir.»

[16] — İlerde dördüncü baba bakınız.

milyon İngiliz lirasına baliğ olan ve senevi yüzde oniki faizi-mürekkep verilen borç her altı senede bir misli artıyordu. Kar topuna benzeyen bu borcu ortadan kaldırmak lâzımdı. Hükümet bu işi görmek için (Londra) da muteber bir müessese aradı. Fakat Fransız ve İngiliz bankerleri bu tekliflere yanaşmıyorlardı. Nihayet 29 Teşrinievvel 1860 da bir Parisli sihirbaz maliyeci Babialı ile elli üç ve üç çeyrek fihraçlı onaltı milyon İngiliz liralık bir istikraz mukavelesi yaptı. (Journal des Debats) gibi muhafazakâr müteaddit gazetelerin muzaharatiyle, bu istikrazın kayıt muamelesi bidayette muvaffakiyetle ilerledi (17). Mamafi diğer şirketlerindeki yolsuzluk rivayetleri (Mirés) hakkındaki itimat sarstı; borsadaki spekülasyoncular artık kayıttan vazgeçtiler; ve nihayet (Mirés) in Fransa hükümeti tarafından tevkifi üzerine bu meselenin bütün mahiyeti meydana çıktı. Diğer Türk eshamı da bu neticeden müteessir oldu. Ademi itimat kambiyo da sirayet etti ve Galata bankerleri hükümetin müddeti gelmiş senetlerini tahsile teşebbüs ettiler. (Londra) ve (Paris) üzerine kambiyo fiatları, iskonto edilen senetlerin çokluğundan, pek ziyade tenezzül etti. Raiçi 110 kuruş olan İngiliz Lirası Kânunuevvelin sonlarına doğru İstanbul Borsasında ancak 190 kuruşa alınabiliyordu. Bu buhrana çare bulmak için Osmanlı hükümeti (Londra) ya müracaat etti. İngiliz hükümeti ise bu müracaata derhal cevap vererek tetkikatta bulunmak üzere (Board of Trade) azasından (Lord Hobart) ile (Mr. Foster) i İstanbula gönderdi. (Revue des deux Mondes) mecmuasında yazan bir Fransız muharriri "Türkiyeyi vasayet altına almak fikrinin Avrupada ne derecede intişar ettiğine," nazarı dikkati celbediyordu. (18)

Mamafi bu esnada vaziyetin bazı iyi noktaları yok değildi. 1860 da İslahatı maliye komisyonu İslahatı Maliye Meclisi âlisine tahvil olundu ve bu yeni heyete (Mirés) istikrazının fena neticelerini izale için (Lord Hobart) ve (Mr. Foster) ile teşriki

[17] (M. Mirés) in bu istikrazı izah eden mektubu 8 kânunuevvel 1860 tarihli (Journal des Débats) gazetesinde intişar etmiş ve tam üç buçuk sütünlük yer işgal eylemişti.

[18] -- (Girardin), s. 473.

mesai edebilmesi maksadiyle salahiyetler verildi. Filhakika varidat altı ay ve ya bir sene evvelinden kırdırılıyordu; maffi bu varidatı halktan tahsil edenler tekrar hükümete ikraz ettiklerinden işler az çok düzgünlükle yürüyordu., (19) Abdülmecit 25 haziran 1861 de vefat etmiş ve yerine tasarruf vadeden Abdülaziz geçmişti. Hükümet İslahati Maliye Meclisi Alisine varidat ve sarfiyatı iyice tetkik ettiriyordu. İngiltereden gelen iki mütehassıs 7 kânunevvel 1861 de hükümetlerine bir rapor verdiler. Bu raporda sarahaten istikbalde vaziyetin iyileşmesi ihtimalinden bahsediyordu. Mütehassıslar Türk mali idaresinin esas itibariyle fena olmadığı fikrinde idiler: Söylediklerine göre varidatı çoğaltmak mümkündü; binneticen bir çok eski fenalıkların da önüne geçilecekti. Filhakika geçen senelerin felâketleri çok olmuştu fakat bunların sebebi sui niyetten ziyade cehaletti. Bu kusuruda hariçten alınacak tavsiyeleri izale edilebilirdi. [20]. Ecnebi kontrol tesisi için bir teklif yoktu. Bundan başka Osmanlı maliyesinin istikbali hakkındaki ümitler hükümetin Osmanlı Bankasına daha vasi salâhiyetler vereceği rivayetleriyle artıyordu. Maliye nezareti ecnebilerin muavenetiyle vaziyeti iyice tetkik etmiş ve bir bütçe hazırlamıştı. Sadriazam Fuat Paşa 1862 senesi bidayetinde Sultana verdiği meşhur raporunda bu bütceden bahsediyordu.

Görülüyorki, hükümetin diğer bir istikraz teklifinin husnû suretle karşılanması için vaziyet müsaitti. İmparatorlukta hala kâğıt para tedavül ediyordu; miktarının gittikce çoğalması, 1861 kânunuevvelinde bu paranın kıymetini dörtte birine indirdi. Fakat hükümet kâğıt parayı ortadan kaldırmak için bir istikraz mümkün olduğu takdirde bu muameleyi bir ecnebi mütehassısının idare etmesine razı idi. (Hobart-Foster) raporu hakkında Avam kamarasında yapılan beyanat lehdar idi; (Lord Palmerston) Ab-

[19] -- (Sir Henry Bulwer) den Akdeniz filosu kumandanı amiral (Martin) e yazılan bir mektuptan. Bu mektup (Sir Henry in Drummond) un, hatıratından nakledilmiştir. (Londra, iki cilt, 1908). Cilt II ss. 1-6.

[20] (Parliamentary Papers), İngiliz parlamentosu vesaikinden, "Türkiye" (1862), Cilt 64, ss. 470 ve sonrakiler.

dülazizin mezayası hakkında bir nutuk söyledi. Osmanlı Bankasıyla Londradaki (Devaux and Company) nin deruthe ettikleri istikraz Britanya hükûmetinin gayri resmi tensip ve tasvibi sayesinde bütün Avrupa nakit piyasalarında görülmemiş bir muvaffakiyet kazandı. Mamafi fii ihracı yüzde altmış sekiz olan bu istikrazdan hükûmetin kasalarına, on milyon İsterlinin ancak nisfından bir az fazlası girebildi. Buna rağmen (Lord Hobart) in sevku idaresi altında kâğıt para tedavülden çekildi. [21]

İstikrazlar Gittikçe Sıklaşıyor

Harb ihtiyaçlarını temin etmek ve bilahara kâğıt parayı tedavülden çekmek için müracaat olunan istikraz tariki şimdi bütçe açıklarını kapayacak bir usul gibi görülüyordu: *"Türk kolayca para istikraz edebildiğini görünce bunu daha serbestce sarfa başladı. Fakat Avrupadan alınan mali sisteme rağmen Türkler gerek sarfiyatın kontrolü ve gerek varidatın tahsili hususlarında maliyelerini Avrupalılar gibi idare edemiyorlardı. Bu suretle tediye vadeleri geldiği zaman müracaat ettikleri yegâne memba yine istikrazdı, ve bu istikrazlarında parayı en seri elde edecek şartlarla yapıyorlardı.."* [22]

1863 de Osmanlı Bankası daha vasi imtiyazlarla yeniden teşekkül etti; elde eylediği yeni imtiyazlar mukabilinde Banka diğer bir istikraza tavassut eyledi. Düyunu mütemevvice yine çoğalmağa başlamıştı; Osmanlı Bankası tarafından ihraç olunan sekiz milyon İsterlin lik 1863 istikrazıyla hükûmetin yerli bankerlere olan borçları yine ecnebi mukrizlere devrolunmuştu. İki sene sonra Kânunusani 1866 kuponlarını tediye için hazır para yoktu; yeni bir istikrazdan başkada çare görülmiyordu. Esasen iki buçuk milyon isterline baliğ olan düyunü hariciye mürettebatı bu istikrazla yarım milyon daha arttı. 1866 Mayısında Fuat Paşa evvelki istikrazlar mürettebatını tediye için para aradığı

[21] — Avam kamarasında Hariciye Müsteşarı (Mr. Layard)ın beyanatına ve (Lord Palmerstone)in bu husustaki medihkâr sözlerine bakınız. Dördüncü Bap.

[22] — (Drummond) Cilt 11 s. 5

esnada İstanbuldaki Fransız ve İngiliz sefirleri tahvilât hamilleri hesabına tediye hususundaki endişelerini izhar ettiler. Fuat Paşa bu endişeleri izale için Osmanlı Hükûmetinin harici taahhüdâtına sadık kalacağını temin eyledi. Aynı sene zarfında devletin varidatı umumiyesi karşılık gösterilerek ihrac olunan tahvilât hasılleriyle dahili borçlar tahvil olundu :

Bu ameliyenin fazla bir seyrile devam etmesi çok büyük bir endişeyi mucip olmuyordu. Varidat yükseliyordu. 1863 bütçesinde varidat onbeş milyon İsterlin tahmin olunmuştu; beş sene sonra hükûmet varidatını yirmi milyon tahmin ediyordu. Sultan Abdülaziz donanmasını büyütmek için önüne geçilmez bir arzu gösterdiği halde İstanbuldaki sefirler hiç bir suretle kendisine mani olmuyorlardı. [23] 1858 ve 1862 istikrazlarının faizlerini tahsil için sendikalar tayin olunmadı çünkü Osmanlı Bankası bu faizlerin muntazaman tediye olunmakta bulunduğunu temin ediyordu. [24].

Mamafi memul olunmayan şeyler için paraya lüzum hasıl oluyordu. 1867 de Avrupayı dolaşan Abdülazize avrupa hükümdarları iadei ziyaret ediyorlardı. Siyasi cemileler göstermek lâzımdı. Padişah ise misafirlerine pek tantanalı ikramlarda bulunuyordu, Girit isyanı da fazla levazımı harbiyeye ve binnetice paraya lüzum gösteriyordu. 1869 da Pariste (Comptoir d'Escompte) tarafından yüzde altmış birle ihraç olunan yüzde altı faizli yirmi iki milyon isterlinlik istikrazın hasılıyla hükûmet düyunu hariciyenin vakti gelen mürettebatını ve Girit isyanıyla çoğalan masarifi adiyeyi tediye imkân buldu.

1869 nisanında imtiyazı alınan demiryolu şebekesinin inşası için Baron Hirsch tarafından 1870 de ihraç olunan ikramiyeli tahvilatın itibarı kıymeti otuz iki milyon isterline yakın bulunduğu halde hükûmetin eline geçen bu miktarın üçte birinden azdı.

[23] — (Lord LyonsNewton) un " A Record of British Diplomacy" (iki cilt, Londra, 1913) nam eserine müracaat. Cilt 1 ss. 151-2.

[24] -- (Du Velay) in eseri ss. 151 ve müt. Newton un eseri Cilt 1 s. 102. (Times) gazetesinin 17 Haziran 1872 tarihli nüshasında İstanbul muhabirinin mektubu.

(25). 1871 de (Dent Palmer) yüzde altı faizli beş milyon yedi-yüz bin isterlinlik istikraz tahvili ihraç etti. Bu sayede hükümet harici taahhütlerini kısa bir müddet için daha ifaya imkân buldu.

1872 de Londradaki Rafael kumpanyası yüzde dokuz faizli hazine tahvilleri ihraçetti. Bu istikrazın miktarı onbir milyondı (Barings) (Rothschild) ve Osmanlı Bankası ertesi sene eylülünde birleşerek piyasaya yüzde elli sekiz buçuktan sekiz milyonluk tahvilât çıkardılar. Nihayet 1874 de son noktaya erişildi. Osmanlı Bankası yüzde kırk üç buçuktan kırk milyon isterlinlik tahvilât ihracetti. Ve bu son oldu. Varidat artmıştı fakat bu te-zayüt harici borçlar mürettebatının tezayüdü derecesinde olmamıştı. Hükümet devlet varidatını 1874 de yirmi iki milyon isterlin olarak tahmin ediyordu. Fakat o sene Osmanlı Bankasının ihraç ettiği tahvilattan sonra düyunü hariciye faiz ve amortismanı senevi on iki milyona baliğ olmuştu. Nihayet son hadde varılmıştı. Devlet varidatının yüzde elli beşi harici borçlar mürettebatına gidiyordu.

Bu hal adeta bir kar topuna benziyordu. İstikraz isteyen Osmanlı hükümeti idi. Gelecek senenin aşarını karşılık göstererek istikrazda bulunmak herhalde masarifi temin için tasarruf yapmaktan ve aşarı dikkatle toplamaktan daha basitti. Aynı suretle daima çoğalan düyunu mütemevviceyi bir harici istikrazla tahvil etmek herhalde merkez idaresindeki israfatı ortadan kaldırmaktan kolaydı. Daima çoğalan saray borçları istikrazatı dahiliye ile tediye olunuyordu. İşba noktasına gelindiği zaman dahili borçlar harici düyuna tahvil ediliyordu Düyunü mütemevvice Galata bankerlerinden Fransız rantiyelerine naklolunuyordu. Dahili tahvilat hamillerinin yerlerine İngiliz mukrizleri kaim oluyor, velhasıl para kolayca geliyordu. Şu halde borçlanma ameliyesi de devam edip gidiyordu.

[25] Bu tahvilat ihracının sureti idaresi ve demiryolu inşaatı ve bil-hassa bu muameleden elde edilen menafi hakkında tafsilat almak için şu menabia müracaat ediniz: (Du Velay) ss. 200 ve müt; (T. Bent) in (Fortnightly Review) da intişar eden (Baron Hirsch) in demiryolları hakkındaki makalesi. (Londra, Cilt) . XL. (Yeni Seriler) (Avustos) 1888, ss.229 ve müt.

Diğer taraftan garp bankerleride Babiâliyi istikraza teşvik ediyorlar. Ele geçebilen diploması vesikaları sefaretlerin bu hususta oynadıkları rolü tamamiyle ifşa etmezler; fakat bir gazete, hiç olmazsa bir istikrazı Babiâlinin Fransız sefaretinin cebri üzerine akdettiğini söylemektedir. (26) Hususi mali arşivler umuma açık değildir bununla beraber teklif olunan bir istikrazı reddettiğinden dolayı bir sadriazamın bir Londra müessesesi mümessili tarafından düşürüldüğü malumdur. (27) Bundan başka avrupanın tavsiyeleri hüsnüniyete müstenit olsa bile maksattan çok uzaktı. Masarifi tenkis yerine varidatı tezyit siyaseti tavsiye olunuyordu. Ziraatte muvaffak olunmasa bile sair tabii menbalar vardı. Türkiyeye ikraz için rakipler çokdu. Hükümetinde paraya ihtiyacı bulunuyordu; mamafi nüfuz istimal edilmeden ikraz tekliflerini kabul ettirmek güçtü. Bunun için Sadriazamla anlaşmak, yumuşak yüzlü bir maliye nazırı bulmak lâzımdı.

İstikrazı toptan üzerlerine alan müesseselerin ettikleri kârla tahvilatı satın alanların eline geçen faizleri tetkike şayan noktalardır. Vasatı ihraç fiatı tahminen yüzde elli sekizdi; bundan mütevassıtların yüzde altı veya yediye baliğ olan komisyonlarında çıkarmak icap eder. İstikraz mukavelenin bir çoğunda ihraç eden müesseseye bir hakkı hiyar verilmişti, buna göre ihrç eden müessese tahvilatın bir kısmını toptan satın alıyor ve mütebakisini münasip gördüğü zamanda ihraç hakkını muhafaza ediyordu. İhracı bankanın arzusuna bırakılmış olan kısmı banka piyasayı muvafık gördüğü zaman satılığa çıkararak piyasa fiatını aldığı halde hükümetin eline ancak mukavele fiatı geçiyordu. Filhakıka bu suretle ihrac müessesesi piyasa fiatının mukavele fiatından aşahı düşmesi halinde mutazarrır oluyordu; fakat hükümete olan zararları her zaman daha fazlaydı "*Şayanı dikkatlik ki bu hakkı hiyar her ne zaman tebdil olunursa mukavele-*

(26) — (Levant Herald) dan, Times gazetesinde nakledilmiştir, Teşrinievvel 30, 1898.

(27) — Yukarıda 6 numaralı nota müracaat. (Drummond Wolff) un yukarıda zikri geçen eserinde (Cilt. II. ss. 63-66.) bir istikrazın piyasaya arzına takaddüm eden müzakeratin farazi bir nümunesi verilmektedir.

min esas şartlarında da bir tebeddül oluyor ve bu tebeddül daima hukümetin zararına ve ihrac edenlerin menfaatına yapıyordu,” (28)

Hükûmete ikrazatla meşgul olan Galata bankerleri bilahara Parise çekilerek (Parc Monceau) da kâşâneler inşa ettiler. (29) 1865 ile 75 seneleri arasında İstanbulda müteaddit itibar müesseseleri kuruldu; bunların sırf hükûmete ikrazatta bulunmak maksadıyla teşekkül ettikleri anlaşılıyor; çünkü 1875 iflâsı kâr fırsatlarını ortadan kaldırıncaya bunların bir çoğu da işten çekildi. Bunlardan biri, (Crédit Général Ottoman) 18 Avustos 1869 da İstanbul piyasasına yirmi bin hisse arzetti, 957000 hisse müracaat vaki oldu (30). Hissedar olmağa muvaffak olanlar için mühim kârlar elde ettiler. Bu şirket, heyeti idaresinin 7 Nisan 1873 tarihli raporuna nazaran hisse başına 2.94 Türk lirası yani tediye edilen sermayenin yüzde 26.74 üne müsavi bir temettü tevzi ediyordu. (31) Osmanlı Bankasının İngiliz ve Fransız hissedarlarına 1863 ile 1873 arasında tevzi ettiği tabii temettü yüzde on iki ile on üç arasında idi. (32) İhraç fiyatının alçak olması yalnız ihrac eden bankalara kâr bırakmakla kalmıyor, belki itibari faizi yüzde altı olan tahvilat hamillerine yüzde on gibi yüksek faizler temin ediyordu. Osmanlı tahvilatını satın alan eşhas ve müesseseler çok mütehalifdi. 1875 darbesi Türk tahvilatı satın almış olan (Vatikan) da bile hissolundu. (33)

Kâr ve Siyasî Statüko

Sermayenin geri memleketler üzerinde siyasi ve iktisadi

[28] — (Du Velay) in eseri, ss. 340-41.

[29] (Morawitz) s. 25.

[30] (Times) gazetesinin 18 Avustos 1869 tarihli nüshası.

[31] (Du Velay), (yukardaki eserinde s. 305), bütün bu kârın yalnız hükûmete ikrazatta bulunmakla hasıl olabileceğinde tereddüt izhar ettikten sonra şu neticeye vasil oluyor: “Bu şayanı hayret temettü bütün sınaî ve ticarî muamelat hariç olmak üzere yalnız hükûmete yapılan ikrazattan tahassul eylemiştir...”

[32] Bu İstanbuldaki Osmanlı Bankası binasında bir mermer levha üzerinde yazılıdır.

[33] (Morawitz), yukarda zikrolunan eser s. 28.

nüfuz tesisi için kuvvetli bir vasıta olarak tanındığı bu yirminci asırda Türkiyeye yapılan ikrazatın siyasi bir maksatla yapılıp yapılmadığı sorulmalıdır.

Bu sualin cevabını İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında besledikleri âşıkâr olan maksatlarda ve o zamanın iktisadi nazariyelerinde aramak icap eder. Kırım harbi esnasında yapılan ikrazat açıktan açığa siyasi maksatlar içindi. 25 şubat 1854 siyasi ittifadı Osmanlı İmparatorluğunun zayıf bünyesini takviye edecek derecede müessir değildi. İttifakın gayeleri elde edilmek için harbin idamesini temin edecek paraya ihtiyaç vardı. Böylece Türkiye müttefiklerinden tahminen sekiz milyon İngiliz lirası aldı. Bundan başka ittifak hem taarruzi hemde tedafui idi; imparatorluğun istiklâlini ve mülki tamamiyetini temin ediyordu. Fransa ve İngilterenin siyasi maksatları bu şartlarda münderic bulunuyordu.

Fransa ve İngilteredeki bazı maliyunun Türkiye hakkındaki gayri müsait fikirlerine rağmen Kırım harbi esnasındaki ikrazat lüzumlu görülmüştü. (Journal des Débats) nın 25 Avustos 1854 tarihli nüshasında söylediği gibi "*Türk istikrazatı Parisin en iyi sermayedarlarını celbetmişti.*" 1755 İstikrazı esnasında bir İngiliz mali mecmuası bu istikrazın maksat ve şartlarından bahsederek şu mutalaatta bulunuyordu. "*Rus tecavüzüne karşı Türkiyeyi himaye için ittihaz alınan telbirlerin muvaffakiyetle neticelenmesi medeniyet davasını benimseyen her kesin arzudur.* [34]

Beş sene sonra Kırım muharebesinin muvaffakiyetle neticelenmesi üzerine diğer bir İngiliz mevkutesi o zaman Britanya hükûmetinin resmi siyaseti olan teminat prensipine taraftar görünüyordu: "*Osmanlı İmparatorluğunun inhılal ve iftiraktan muhafazası, hiç olmazsa bu gün için, gerek İngilterenin menafü ve gerek avrupanın sükün ve refahı için fevkalade haizi emmheiyellir.*" (35) 1861 de (Times) gazetesi İngiliz siyasetin-

[34] -- (Banker's Monthly) Cilt XV (Eylül, 1855), s. 559.

[35] — (Fraser's Magazine), Cilt LXII (Teşrinievvel, 1860), ss. 483 ve müt.

de bir tahavvül olup olmayacağını mutalaa ederek itiraf ediyorki "bir kaç sene evvel . . . herkes Boğazların taarruz edemeyecek derecede zâif bir devletin elinde bulunmasının ehemmiyetini ve Avrupanın Asyaya karşı bir karakolu olmak üzere yarı mütemeddin fakat mütarakki bir devlet bulundurulmasındaki faydayı idrak eylemişti." [36]

29 Mayıs 1863 de o zaman Maliye nazırı olan (Gladstone) avam kamarasında demiştiki: «Bu memleketin eski siyasetinden ayrılmayalım, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupada mevcut bulunması bizatihi arzu edilsin veya edilmesin Avrupanın dikkat edeceği nokta bu memleketi imha etmekle mevcudiyetinin tevhit etliği tehlike ve fenalıklardan daha ehemmiyetlilerininin hasıl olunamasıdır.» [37]

1867 de (Times) gazetesi İngiliz hükümetinin siyasetini muvafık buluyordu. O zamanki bir başmakaleden alınan şu satırlar bunu gösteriyor: «Türkiyenin komşuları arasında bu memlekele müsait bir vaziyet takınan ancak İngiltere ile Avusturyadır. Bunların da çok müsait vaziyetleri Türkiyeye karşı dostluklarından ziyade bu memleketin inhilalinin düşmanlarını kuvvetlendireceği korkusudur.» Aynı makalede Fransa mülayim bir dost ve Rusya ile Yunanistan birer biaman düşman addolunmaktadırlar. [38]

1864 de Fransa içinde zamana münasip bir siyaset tavsiye olunuyordu. «En iyi siyaset kısaca, zamana uygun olan ve millletlerin meşru ümillerini ve yeni ihtiyaçlarını nazarı dikkate alan bir siyasettir. Büyük devletlerin ve bilhassa Fransanın rolü bize muayyen görünüyor.. Müsyü (Guizot) bu rolü hatıratında, pek musip olarak, şu suretle izah ediyor: (Avrupa muvazenesini idame için Osmanlı İmparatorluğunu olduğu gibi bırakmalı, fakat vakayün icabı veya müriürü zamanla inhilale uğrar ve ya bir vilâyet İmparatorluktan ayrılırsa bunu yeni ve müstâkil bir devlet haline koymalıdır ki ilerde milletler ailesi arasında bir mevki

[36] — Haziran 19, 1861

[37] — (Parliamentary Debates, House of Commons), Avam kamarası Müzakerat zabıtları, üçüncü seri, Cilt 171, (1863) s. 147.

[38] -- Eylül 13, 1867

işgal ederek yeni avrupa müvazenesinde amil olabilsin. Fransa için münasip olan ve fikrimce taibiki lâzım gelen siyaset işte budur.) (Guizot) nun hatıratından [39]

(St. Mark Girardin) de bundan az evvel yazdığı bir makalede Fransa için aynı siyaseti tavsiye eylemişti. (40)

Türkiyede statükonun muhafazası gerek Fransa ve gerek İngilterenin hususi menfaatları icabındandı. Ticari serbesti ferdler ve cemiyetler arasındaki eşya ve hizmet mübadelesinin hiç bir kayde tabı tutulmamasını icap ettirir. İngiliz siyaseti 1846 dan ve Fransa siyaseti de 1860 dan beri bu umdeye istinat ediyordu. Bu asrın başında İngiliz sanayii için vazolunan takyidat refolunmuştu. Ticaret ve sanayide ademimüdahale prensipine istinat eden iktisadi siyaset sermayenin nerelerde kullanıldığıyla alakadar olmuyordu. Sermaye kârdan ve tasarruf edilen servetten teşekkül ediyor bunlarsa fabrika sisteminin semerelerini teşkil eyleyorlardı. Bu sistemin bir kısmı olmak itibariyle sermaye de ticaret ve sanayia verilen tam bir serbestiden istifade ediyordu. Hasıl olan kârlar ister yerli sanayide istihdam olunsun ister harici memleketlere ihrac edilsin her iki siyasette hükümet için şayanı kabuldü.

Sermaye milli hudutlar haricinde daha müfit bir tarzda kullanılabilirdi takdirde ihracına müsaade edilmesi lâzım geliyordu. Bütün memleketlerden ziyade sınaileşmiş olan İngilterenin sermaye pazarı hepisinden evvel hali işbaa gelmiş bulunuyordu. Bu sebepledirki işba halinde bulunan sahanın haricinde daha fazla kâr getiren sahalar aramak icap etti.

Ekseriyet itibariyle resmi mahafil para yatırılan yerlerle alakadar olmuyordu. Hükümetten hariçdeki sermayenin müdafaası ancak hukuku düvelin aşikâr bir surette ve adaletten tamamen imtina şeklinde ihlali halinde talep olunabiliyordu.

Bu zamanda paralarını tahsil edemiyen tahvilat hamillerine

(39) -- (M. Ubinci) "Revue des Deux Mondes," Mayıs 15, 1864.

(40) — Aynı eser, 15, Mart 1862,

muavenet milli menafi ile kabili telif görülmiyordu. (41). İdhalatı takyit ve milli sermayeyi yerli sanayiın inkişafında kullanmakla milletleri kendi kendine kâfi olacak bir vaziyete sokmaktan ibaret olan milli iktisat siyaseti henüz kendini göstermemişti. Haricteki sermayenin himayesinde siyaseti hariciyenin tesbitinde henüz mühim bir amil olamıyordu. Bu suretle Fransız ve İngiliz altınları Türk tahvillerine yatırılıyor ve bu harekette, statükonun muhafazası için mevcut resmi arzuyu zayıf bir tarzda tekitten başka pek az siyasi bir mahiyet mevcut bulunuyordu.

İşte bu nokta türk maliyesi üzerinde kontrol tesisi arzusunun niçin az olduğunu izah eder. Ecnebi tahvilat servisindeki intizamsızlık bunları ihraç eden bankalarla tahvilat hamillerinin alâkadâr olduğu bir şey addeliyordu. Şahsan alâkadar olan siyasi mümessiller şüphesiz pek bariz hataların tashihiyle meşğul olabilerlerdi. Resmi noktai nazar harice yapılan ikrazata ya iyi ve ya kötü nazarıyla bakıyordu; birinci halde bütün menafii münferit tahvil hamilleri idrak ediyor ve devlet ve memleketin menafii bundan müstefit olmiyordu. İkinci taktirde ise tahvil hamillerinin zarara katlanması icap ediyordu; tahvilat hamilleri hükûmetin memleketi tehlikeye sokacak teşebbüslerde bulunmasını bekleyemezlerdi.

Bu devirde tahvilat hamilleri tamamen teşkilattan mahrumdular. Teşkilat mevcut bulunmuş bile olsaydı, sonraki tecrübeler gösterdi ki, muhassas varidati tahsil için sendikalar tesisi hususunda ihraç müesseselerinden pek çok bir şey beklenemezdi. (1858 ve 1862) islikrazlarını üzerine alan müessesat sendikaları tayin hakkına malik oldukları halde, bu kaydın talbikini

[41]-- Yukarda zikrolunan (Jenk) İngiliz siyasetinden bahsederek diyorki (s. 123) - : "Tahvilat hamillerine karşı gösterilen lakaydinin milli kuvveti bir kaç vatandaşın menfaati için kullanılmaktaki hassasiyetten ileri geldiğini bir an bile düşünmemelidir, Sadece tahvilat hamilleriue muavenet milli menfaatları alakadar eder görülmemişti." Bu müellif İngiliz Hariciye nazaretinin siyasetindeki tedrici tahavvülünde şu suretle ifade etmektedir. (Castlereagh) ı sıkın ve (Conning) için şayacı ihtiraz bir mevzu olan bu meseleyi (Palmerstone) basiretle kullanılması lazım bir hak, bir fırsat addediyor ve muhtemel milli bir vazife olmasından bahsediyordu,, (Aynı eser, s. 125.)

talep etmemişlerdir" (42) Filhakika Osmanlı bankası Türk hükümetinden tahvilat hamillerinin mümessillerini tanımamasını rica etti.

Her nakadar sadriazam Âli Paşa İngiliz hariciye nazaretinin tavsiyesi üzerine 1862 istikrazı için teşkili lazım gelen sendika azalarını 1870 de intihap etmiş idisede bu komisyon hiç bir zaman faaliyete başlamadı. Bu zamanlarda ecnebi bir hükümetin ittihazına cesaret edeceği tarzı hareket bunun ilerisine geçemezdi. O günlerde bile borclu memleket maliyesi üzerinde mali kon rol tesisi, alacaklı devletin muayyen siyasi maksatlara malik olduğu ve bunların husulü için müsait fırsatlar da mevcut bulunduğunu gösterirdi. Fakat büyük devletlerden ancak biri yani Rusya İmparatorluğa karşı açıktan açığa hasım vaziyetinde idi ve bu devlet mali kontrol vazından daha cezri tedbirlere tarafdar bulunuyordu. Bundan başka Rusların elinde hiç Osmanlı tahvili yoktu. Diğer Avrupa devletlerinin mümessilleri tarafından İstanbulda kullanılacak siyasi nüfuzunu hem müessir hem de nazikâne olması, aynı zamanda diğer sahalarda ki münasebat üzerinde muhtemel tesirleri nazari dikkate alınarak kullanılması

[42] 1870 de sadriazam Âli Paşa İngiliz hariciye nazaretinin tavsiyesi üzerine 1862 istikrazı sendikasının azalarını tayin etti. Bu sendikanın vazifesi, mukaveleye göre, karşılık gösterilen varidatı toplamaktı. Sendika tayin edilmekle beraber işe başlamadı ve (Dent palmer) tarafından 1871 yüzde altı istikrazı ihraç edildiği zaman Türkiyenin 1862 istikrazının bazı şartlarına riayet etmediği noktasından yeni istikraz karşı muhalefet tehlikesi görüldü. 1858 istikrazı hamillerinden biri de aynı noktai nazarı Borsa Heyetine arzetti. O zaman anlaşıldı ki Osmanlı hükümeti 1858 ve 1862 istikraz sendikalarının tesisini sarahaten vadetmiş ve ancak bunun üzerine nevi istikrar tahvilleri borsaya kabul olunmuştu. Bununla beraber o zamandan bu güne kadar Türk hükümeti sendikalara dair bir şey yapmamıştır: bu sebeptendir ki Londra piyasasına yani hiç bir Osmanlı tahvili ithal olunamayacağında ısrar edilmektedir., (Times) gazetesine hususi mektup, 12 Haziran 1872. "Bu (1858 ve 1862) istikrazları ihraç edenler sendikaları tayin hakkına malik oldukları halde bu şartın infazını talep etmemişlerdir. Geçen sene Osmanlı Bankası bu istikrazlar mürettebatını eskiden olduğu gibi muntazaman tediye ettiğinden bahsile Osmanlı Hükümetine tahvilat hâmilleri mümessillerini tanımamasını tavsiye etti., (Times) gazetesine İstanbul muhabirinden yazılan mektup. 17 Haziran 1872 1858 ve 1862 istikrazlarına ait resmi muhaberat için de Parlamento zabıtlarına bakınız: (Parliamentary Papers), No. 1077, s. 1-27.

lazımdı. 1860 de Fransız sefiri tarafından ortaya atılan plana Prusya tarafından yapılan muhalefet bunu akim bıraktırmağa kâfi gelmişti. [43] Bir hükümet muhtelif membalardan gelen siyasi nüfuza maruz bırakıldığı zaman alelekser bu muhtelif ceriyanları yekdiğeri aleyhine kullanarak zaif farzolunan hükümetin harekâtında filî bir serbesti elde etmesi mümkündür. Bu müddet zarfında İstanbulda buna müşabih bir vaziyet vardı. Türklerin sağ elleriyle vermeği vaddettikleri şey ekseriya sol elleriyle geri alınıyordu.

Mamafi bu zamanda bile vaziyetin iktisadi menfaatlar üzerine müesses siyasi rakabete müncer olması ihtimali nazari dikkate alınıyordu. İstanbulda bulunan bir Fransız muhabiri Fransız hükümetine karşı açık bir rapor neşrederek, pek yakında İngiliz müteşebbislerine ihale olunan menafii umumiye imtiyazlarından dolayı (Lord Stratford) un maruz kaldığı isnadata nazarıdikkati celbetti: "Açıkca, Fransa Türkiyeyi tamamen değıştirecek ve kendisine büyük menfaatlar temin edecek teşebbüslerde hiç rol almamıştır. Fakat kabahat kimindir? Bu keyfiyet (Lord Stratford) un intrikalarından ziyade Fransızların bataetinden ileri gelmiyormu?"

Bu sözlere İngilizler 20 Şubat 1857 de şöyle bir cevap verdiler: "Bütün mesele kâfi derecede basittir. Bu memleketin halkı Türkiye zararına arazi ilhakı niyetinde değildir. Bu memleketin istikrar ve istiklâlini temin ve halkın refahını tezyit imkânını görmedikce Babialinin rey ve tedbirlerine de tesir etmek istemezler. Fakat sermayedarlarımız ve müteşebbislerimiz Türkiyeye gitmişlerdir çünkü onlar memleketin büyük istidatlara malik olduğunu ve burada basiretle yatırılan sermayenin mühim kârlar teminedeğini görüyorlar Türklerin güzel bir memleketleri olmakla beraber paraları, enerji ve meharetları yoktur; bizde ise bunların üçüde mevcuttur ve su nasıl seviyesini bulursa bunlarda Türkiyeye öylece akarlar. Mamafi hususi teşebbüslerdeki bu inkişafın siyasi neticeler hasil etmeyeceğini söylemiyoruz, Hürriyetin ve bunun ferdlere bahşettiği enerji ve itimadi nefsin faidelerinden dirki her hangi bir kimse bu memle-

ketin mukadderatı üzerinde icrayı tesir edebilir. Sermayedarlarımız, müteşebbislerimiz ve seyyahlarımız Britanya siyasetine muvafık bir plan dahilinde hareket etmezler, bilakis hükümet bunların gösterdikleri yollardan gider ve başladıkları teşebbüsleri himaye eder... Britanya hükümetinin tesisi nüfuz için muayyen bir planı yoktur; o sadece vakayii tabii cereyanına terkeder; bununla beraber Türk İmparatorluğu, temenni ettiğimiz gibi, siyasi istiklalini daima muhafaza eddcek olsa bile İngiltere ile olan münasebatının birkaç sene zarfında daha samimi olacağına ve İngiliz teşebbüslerinin şayanı dikkat tesirler bırakacağına şüphe edilemez.» Ticaretin inkişafı, telegraf ve demir yollarının inşası ve Hindistan ve Avustralya dominyonlarıyla muvasala temini lüzumunun neticesi olarak «nüfuzumuzun İmparatorluğun tamamiyetini bilfiil muhafazaya bizi muktedir kılacak derecede ittisana intizar edebiliriz.» [44] Emperyalizm unsurları mevcuttu, on dokuzuncu asrın son seneleriyle yirminci asrın ilk senelerindeki vakayi daha 1850 de hiss olunmağa başlamıştı.

Dördüncü Bap

Avrupadaki Fikirler

1875 den evvel Osmanlı hükümet tahvilatına Fransız ve İngiliz sermayesinin yatırılmasında emperyalist saikler yoktu. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir memlekette yapılan bu muamelelerin muhtemel neticeleri düşünülmiyordu. Geri memleketleri ele geçirmek hususunda bir adım olmak itibariyle iktisadi menfaatlerin kıymeti henüz tamamiyle anlaşılmamıştı.. [1] Sermaye

[44] (Times) gazetesi, 20 Şubat, 1857

[1] Mamafi, 12 Şubat 1856 tarihli (Times) gazetesinden alınan şu fikrayı okuyunuz : "Ecnebinin arazi iştirası için mevcut bütün manilerin izalesi ve sağlam bir mali sistemle yollara ve limanlara yatırılan sermayenin temini için karşılık tesisi büyük neticeleri en seri elde ettiren siyasi faaliyetlerdir. Önümüzde zengin ve işlenmemiş bir memleket var, garp sanayii bunu elde edebilir. Şu halde zamanın gayretlerimizde bize yardım etmesini beklemekle kanaat edebiliriz.,"

hicretinin hakiki sebebi nakdi kâr temini idi. "Bu devirde kısmen meşru ve kısmen başka türlü olmak üzere harikulade mali faaliyet ve teşebbüsler görülmüyordu... Halk spekülasyona haşışgerdi ve her hangi mali bir plana celbolunması kolaydı. Devrin esaslı vasfı yeni sermaye yatırmaktan ziyade eskilerin yerlerini değiştirmekle mühim kârlar teminidi." [2]

Bu satırlar vaziyeti çok güzel izah eder. İlk türk istikrazlarını üzerlerine alanlar İmparatorluğa harp masrafları için para tedarik etmekle beraber kendi kârlarını arıyorlardı. Sonraki istikrazlara tavassut edenlerde osmanlı hazinesi zararına kolayca para kazanmağa çalışıyorlardı. Tahvilatı satın alanlar ise bunları sermayelerine yüksek kâr temini ümidiyle alıyorlardı. Spekülasyon yapanlar ellerindeki tahvilatı satarak zengin olmak için türk eshamı fiatlarını indirup çıkarmağa çalışıyorlardı. Bu devirde İstanbulda türeyen itibar müesseselerine iştirak edenler hisselerine yüzde dokuz ve on arıyorlardı; halbuki İngilteredeki menaffiumumiye ve sanayi hisseleri ancak yüzde dört ve ya beş bırakıyordu. Türkiyede menaffiumumiye imtiyazları alanlar ise umumi hizmetleri iyice ifa ve ya memleketin tabii menbalarını inkişaf ettirmeden evvel kendi ceplerini doldurmağı düşünüyorlardı.

Babıâlinin 1875 de ittihazettiği hareketin çirkinliği, binnetice bu açgözlü insanlardan bazılarının zarar görmesi keyfiyetile azçok tahaffüf etmişti. Maetteessüf asıl mahrumiyetlere katlanan küçük sermayedarlardı; fakat bunlar bile lüzumundan fazla safderunluk göstermişlerdi. Küçük sermayedarları istikrazlara iştirakettiren gerek hükümetlerinin gerek Babıâlinin teşviki olmuştu. Bu teşvikat esasen hüsnü niyetle yapılmış olsa bile müstakbel müşterilerde ve yanlış bir emniyet fikri hasıl etti. Türk itibarının muhafazasında alakadar olan fertlerle müesseselerin yaptıkları beyanat hakiki vaziyeti göstermekten çok uzaktı. Osmanlı alacaklılarını büyük ümitlere düşüren resmi veya hususi faaliyetleri tetkik çok faydalıdır. Bundan başka İmparatorluğun borçlarını sadakatle ifaye olan arzu ve iktidarı hakkında iki zıt fikir mevcuttu. Türk tahvilatının avrupa halkı tarafından ne suretle

[2] (Drummond Wolff) un yukarda zikrolunan eseri, Cilt II, s. 54

karşılandığını gösteren bazı membalara müracaat olunursa menfaat hırsının ve spekülasyon arzusunun basiretkâr ve bitaraf fikirlere nasıl galebe ettiği görülür.

İstikrazların Resmen Tavsiyesi

Halkı Türk istikrazlarına evvela İngiltere hükümetinin 1854 istikrazına gösterdiği muzaheret celbetmişti. Bu istikrazın tafsiyatını veren prospektüste aynen şöyle deniliyordu: «*Zirde vaz-i ulimza, kemali memnuniyelle halka bildirirki İngiltere Hariciye nazırı (Earl of Clarendon) tarafından şu noktalar hakkında beyanatta bulunmağa mezun kılınmıştır. Bu istikraz İnüillere hükümetinin malumatıyla yapılmaktadır; gerek istikrazın ve gerek Mısır vergisinden senevi 282000 İngiliz lirası tediyeşinin Sullanın tasdikine iktiran elliğine İngiliz hükümeti kanidir; babâlinin Paris ve Londra sefirleri sultan tarafından verilen fermanlarla bu istikraz mukavelesini sultan namına tasdike salâhiyettedirler; (Lord Calrendon) Türk hükümetinin laahhudatını hüsnüniyelle ifa edeceğinden emindir.*» (3). Bu satırlar 1875 de bir İngiliz muharriri tarafından «hükümetin manen mes'ul olduğunu» göstermek için nakledilmişti. Müellif devam ederek diyorki «*bu sözler fi lhakika memleketin kanuni bir kefaletle bağlandığını göstermez fakat manen kefalet pek müşabihdir; bir az adaletlen anlayın halk hükümetimize dönerek, sizin tavsiyeniz üzerinedirki bu istikraza para yatırdık, bize tanzim etmeniz lâzımdır, diye bilirler.*» (4)

Tatili tediattan sonra bu tarzda tenkitler kolaydı; bunları azçok cari bir noktainazar olarak naklediyoruz. Faizi Fransız ve İngiliz hükümetleri tarafından temin olunan 1855 istikrazı hamillere diğer istikrazların ika ettiği zararı vermedi. Bununla beraber bu teminat ve 1854 istikrazı hakkında yukarıda naklonan beyanat bu istikrazların avrupa hükümetlerinin muzaheretiyile yapıldığı iddiası için kâfi bir esas teşkil eder.

1860 istikrazının akibetinden, ve İngiliz ticarethanelerinin uğradıkları zararların tasfiyesine yardım etmek üzere İngiltere

[3] (A. J. Wilson), (Mac Millan's Magazine) mecmuasında neşrettiği bir makalede nakleylemektedir. Cilt XXXIII Teşrinisani 1875 ss. 88 ve müt.

[4] Aynı eser s. 89.

hükümeti tarafından (Board of Trade) den iki mümessil gönderildiğinden yukarda bahsetmiştik. (Lord Hobart) ve (Mr. Foster) Türkiyede buldukları müddetçe memleketin iktisadi vaziyetini tetkik eylemişlerdi. 7 Kânunuevvel 1861 tarihiyle (Lord John Russell) a taktim ettikleri rapor mâli vaziyetin daha çok iyileşmeğe müsait olduğunu zikrediyordu. (5) meselâ Tütün üzerindeki verginin beşmisli çoğaltılabileceği fikrinde idiler. Hariciye müsteşarı (Mr. Layard) ın 14 Mart 1862 de Avam kamasında bu rapor hakkındaki beyanâtı çok ümitbahşti: « *Raporun belkide en tatminkâr ciheti türk maliyesinde esaslı bir bozukluk olmadığını ve düşülen müşkilâtın tamamen suidareden ve tecrübesizlikten ileri geldiğini ve biraz iyi idare ve hüsnüniyetle bu müşkilâtın ortadan kalkacağını ve varidalla masarif arasında bir müvazene temin olunacağını göstermesidir.* » [6] (Mr. Layard) dan 29 Mayıs 1863 de Türk itibarının ne dereceye kadar İngiltere hükümetinin muzaheretine bağlı bulunduğu sorulduğu zaman dediki: « *Türkiyenin lehine olarak hatırlanmalıdır ki bu memleket borçlarını daima munlazaman lediye etmiştir; piyasada malik bulunduğu ilibar ve para bulmak hususundaki kudreti ise İngiliz veya sair hükümmelerin lüzumsuz muavenetine değil belki halkın taahhütlerini sadıkane ifa eden bir devlele ikrazı arzu etmelerine atfolunmalıdır.* » [7]

31 Mart 1862 de Türkiye hakkında yapılan müzakeratta başvekil (Lord Palmerstone) daha bir sene evvel tahta çıkan Sultan Abdülazizden pek parlak kelimelerle bahsetmişti: « *Şayani memnuniyettir ki Türkiye bu İmparatorluğu canlandırarak evsafı haiz bir hühdümdara maliktir. Sultan fikren yüksek ve tam manasıyle vatanperverdir; şahsan kanaatkâr ve hatla bir azlamakârdır; çalışmaktan yorulmaz. Evvelce geçirmeğe mecbur ol-*

[5] (Parliamentary Papers), No. 2972 (1862), Cilt 64 ss. 475 ve müt.

[6] (Parliamentary Papers), Avam Kamarası, üçüncü seri, cilt 165 (1862) ss. 1519-26.

[7] Aynı eser., Cilt 171-(1863), ss-6-147. Bu sözleri muasır bir fransız muharririnin, (St. M. Girardin) in, şu mutalaasıyla mukayese ediniz. « **Türk maliydsinin tedavi edilemeyen marazı idaresizlik değil belki hüsnü niyetin fıktamıdır,**

duğu tarzı hayattan dolayı belki diğerleri kadar hükümet işlerinden anlamaz fakat öğrenmesini ve her hususta hakikate vasıl olmasını ister; son senelerde Türk İmparatorluğunun inhilalinde büyük bir amil olan suüstimallerle, mansıp salılarıyla illimaslarla ve bütün diğer fenalıklarla ciddi suretle mücadele etmektedir.» [8]

Meclisteki bu münakaşat, hükümetin 1862 istikraz hasılının sureti istimaline nazaret etmek üzere (Lord Hobart)ı hususi komiser tayin ettiğini ilân eylemesi üzerine zuhur eylemişti. Bu münasebetle (Lord Palmerston) hükümetin talebi kabuldeki sebeplerini izah etti. Başvekil, (istikraz meselesindeki tarzı hareketi resmi bir kefalet gibi tefsir olunan) hariciye nazırı (Lord John Russell) ın *«dost bir devletin, bahusus muhafazası İngiltere için çok ehemmiyetli bulunan bir hükümetin menafüni, alâkadar eden bir meselede en umumî siyasel ve basirel kaidelerine riayet elliği,»* kanaatinde idi.

✦ Türkler kaimeyi tedavülden çekmek için lâzım olan parayı İngiltereden istemişler ve eğer İngiltere hükümeti *«hiç bir mesuliyet almamak ve faizin tediyesini de tekeffül etmemekle beraber sadece ehliyetli birisini İstanbulla gönderüp elde edilen paranın maksat için kullanıldığını kontrol ettirmeğe muvafakat edecek olursa lâzım olan parayı şayanı kabul şartlar dahilinde elde etmeleri imkânının ziyadeleşeceğini beyan etmişlerdi. Bu talebin reddi İngiltere hükümetinin Türkiyenin tarakkisine karşı lakayd olduğu şeklinde tefsir olunabilirdi. (Lord Palmerston) dediki: «Sadece şunu beyan edeyimki İngiltere hükümeti faizin tediyesi için hiç bir mesuliyet kabul etmez. (Lord Hobart) in vazifesi toplanan paranın hangi maksat için toplanmışsa o hususa sarfına nazaret etmektir.» [9]*

Fransız hükümeti de Türk istikrazlarına aynı suretle muzaheretle bulunuyordu. İngiltere ile müştereken 1855 istikrazına kefalet etmiş ve mali müşavere komisyonunda resmi bir delege

[8] (Parliamentary Debates) Avam kamarası, üçüncü seri, Cilt 166 (1862), s. 297, Mart 31, 1862.

[9] Aynı eser, s. 295.

tarafından temsil olunmuştu. Bir İstanbul gazetesinden alınan şu satırlara inanmak lâzım gelirse İstanbuldaki Fransız resmi nüfuzu oldukça kuvvetli idi. *Bu muamele (yani Société Générale ile beş milyonluk bir istikraz mukavelesi) bilhassa, Fransız sefareti tarafından hazineye zorla kabul ettirilmiş olduğu söylenildiğinden, bir çok tenkidata uğradı.*(10)

Franzız ve İngiliz hükûmetleri 1859 da mâli müşavere komisyonuna delegeler tayin etmişlerdi. Avusturya hükûmeti de bu harekete iştirak etti. Bu suretle avrupanın en kuvvetli üç devleti Osmanlı hükûmetinin mâli islahat siyasetine resmen muzaheret ediyorlardı.

Türk istikrazlarının resmi muzaheretle yapılmasına karşı resmi mahfillerde bir kaç muhafil ses yükseldi. 1855 istikrazına tekeffülü mütazammin 28 Haziran 1855 mukavelesinin tasdik teklifi 30 temmuzda Avam Kamarasına arzo'unduğu zaman muhaliflerin mühim itirazlarına maruz kaldı. (Ricardo), (Disraeli), ve (Gladstone), (Lord Palmestone) un Türkiyenin tediye kabiliyeti ve tabii servetleri hakkındaki fikirlerine iştirak etmiyorlardı. (Ricardo) müşterek kefalete muarızdı, münferit kefaleti tercih ediyor ve daha iyisi Türkiye eğer (Palmerstone) un bahsettiği menabia malikse niçin müttetiklerinin muzahereti olmadan bu memleketin doğrudan doğruya piyasaya müracaat etmediğini soruyordu. Teklifin muhalifleriyle birleşen (Cobden) açıkça şöyle diyordu: *Parayı verdiğiniz zaman "istikraz ediyoruz" diyerek kendinizi aldatmayınız... Eğer her halde avans vermeniz lazımsa daha basit bir yol ihliyar ederek bunu Türkiyeye hediye ediniz... Müşterek veya münferit kefaletlerle işlerinizi karıştırmayınız.* Hükûmetin teklifi 132 reye karşı ancak 135 reyle kabul olundu. [11]

Yine 1862 de (Lord Hobart) ın tayini hakkında hükûmetten sual sorulduğu zaman (Buckingham) mebusu Osmanlı Bankasıyla (Devaux) ve Kumpanyasının müştereken ihraç ettikleri istikraza karşı gösterdiği müsaadekârlıktan dolayı (Earl Russel) ı tenkit

[10] (Times) muhabirinden, 30 Teşrinievvel. 1868

[11] (Parliamentary Dabates), Avam Kamarası, üçüncü seri, Cilt 139 (1855) s. 1211-70.

eyledi. Bu mebus devam ederek kayd için yapılan müracaatların istikraz miktarının beş misli olması «da hükümet müdahalesinin tesirini gösterdiğini ve bu müdahale siyasetinin neticesinden pek emin olmadığını» beyan etti. Bundan başka (Mr. Hubbard;) eğer istikrazın muvaffakiyetinde hükümetin tuttuğu tarzı hareketin tesiri olmuşsa istikbalde düşülecek her hangi bir fena vaziyetin ne gibi neticeler hasıl edeceğini soruyor, ve diyorduki «İngiliz sermayedarlarıyla Türkiye arasındaki mukavelenin talbikine istikbalde herhangi bir mani zuhurunda acaba bu mukrizler İngiltere hükümetine «Biz bu istikraza sizin leşvikiniz üzerine iştirak ettik; şimdi sizden ümillerimizi tahakkuk ettirmek için müdahale etmenizi talep ederiz, demeyeceklermidir?..» [12] Hükümet münasebetsiz bir harekette bulunulmadığını iddia etti. ve (Lord Palmerston) hükümetin mesuliyeti hakkındaki noktalarını izah eyledi. [13] Fakat o esnada henüz (Hobart) raporunun neşredilmemiş olmasına rağmen hükümetin istikraza karşı gösterdiği müsaadekârlık talipleri çoğalttı. (Times) gazetesinin mutalasına göre bu tarzı hareket İngiltere hükümetinin dostluğunda acemilik gösterdiğini ve yahutta Osmanlı hükümetinin para bulmakta akılsızca acele ettiğini göstermekteydi; çünkü ihraç fiatı çok alçak yani 68 di. [14].

(Cobden) ilk noktai nazarını muhafaza ediyordu ve 29 Mayıs 1863 de Avam Kamarasında Türkiyenin hüsnü niyeti ve menabii yeniden münakaşa olunduğu zaman «bu memleketin hiç faiz vermediğini çünkü bütün parayı faiz lediyesi için istikraz eylediğini» söyledi [15] 1898 de hariciye nazırı olan (Lord Stanley) Türkiyenin mâli vaziyeti hakkında bedbindi; ve irat eylediği bir nu-

[12] Aynı eser. Cilt 166 (1862), s. 290, Mart 31, 1862.

[13] Yukarıya bakınız

[14] Nisan 1, 1862.

[15] (Parliamentary Debates), Avam Kamarası, üçüncü seri, cilt 171 (1863). s. 136

tukta « Osmanlı İmparatorluğunun mali inhidam ve dahili isyanlar dolayısıyla maruz olduğu mukadder lehlikeye » nazarı dikkati celbetti. [16]

İstanbuldaki fransız sefiri (Marquis de Lavalette) 1861 de yani fransız nüfuzunun Babıâli üzerinde henüz pek fazla olmadığı bir zamanda vatandaşlarına « paralarını ancak kavi esaslara müstenit teşebbüslere yatırmalarını, » tavsiye ediyordu.

Muhalif seslerin pek tesiri görülmedi; çünkü bizzat Osmanlı hükûmeti bazı hallerde mukrizlere şüphe verecek tarzda hareket etmekle beraber umumiyet itibariyle nikbin müşahitlerin maliye-yi sağlam ve esaslı bir tarzda teşkile matuf görecekleri bir siyaset takip ediyordu. Fransa ve İngiltere ile yaptığı ittifak muahedesine İmparatorluktaki hiristiyanlar için ehemmiyetli müsaadeleri muhtevi bir madde idhaline muvafakat eylemişti ki « İngiltere efkâriumumisini lehine çevirmek için bundan daha iyi bir şey olamazdı, » [18] Bir çokları 1856 Hattihümayunundan idari islahatı mâlî islahatın takip edeceğini istidlal ettiler. 1858 de Sultan şiddetli tasarruf tedbirleri emretti. 1859 da hükûmet mali müşavere komisyonunu teşkil ve 1860 da bunu « İslahatı Maliye Meclisi Alisi, » ne tahvil ile İstanbuldaki Fransız, İngiliz ve Avusturya delegelerine bu meclise verdiği salahiyetleri bildirdi. Gerek Âli ve gerek Fuat paşalar Fransız ve İngiliz sermayesinin muzaheretıyla bir devlet bankası tesisi arzusunda idiler; bu arzu neticesi olarak 1863 de « Bankı Osmanii Şahane, » tesis olundu. İmparatorluğun ilk bütçesi de aynı sene yapıldı; iki sene sonra dahili borçlar tevhit edilerek « Dünyüumumiye defteri Kebirine, » kaydolundu. Âli Paşa Türkiyedeki ecnebi sermayesinin faydalı hizmetinden sitayişle bahsederek demişti: « Memleketimizdeki teşebbüslere yatırılan ecnebi sermayesi bunu veren memlekelerin nazarı dikkalini celbedecek ve 1856 de orlaya alılan iktisal ve tasarruf siyaseti daha kalî ve daha müsmir olacaktır » [19] 1870 de Osmanlı hükûmeti muhassas varidatı

[16] (Times) gazetesinin 13 Teşrinisani 1868 tarihli nüshasından.

[17] (Du Velay) in yukarda zikrolunan eserinden s. 119

[18] Aynı eserin 139 uncu sayfasına bakınız.

[19] Aynı eser s. 248

idare edecek sendika mümessillerini tayine hazır olduğunu gösterdi. Bundan sonra her istikraz mukavelesi ve bunu izah eden prespokus memleketin muayyen varidatının bu istikrazın mürettebatını tediye için tahsis edilmiş olduğuna dair bir kaydı ihtiva ediyordu; bu varidatın kâğıt üzerindeki miktarı ise daima, vadesi gelen kuponlarla itfa akçasına kâfi idi, İntişar eden malumata nazaran İngiliz ve Fransız sermayedarlarının hükümetlerinin müzaheretinden veya Osmanlı hükümetinin tarzi hareketinden şüpheye düşmeleri için hiç bir sebep yoktu.

İngiliz Matbuatındaki Mütalaalar

İngiliz ve Fransız matbuatının ileri gelen uzuvları hükümetlerinin resmi faaliyetlerine kuvvet verecek suretle mutalaa beyan ediyorlardı. (Times) gazetesi, 1855 istikrazı parlamentoda müzakere olunurken 1854 istikrazına [20] müteallık bazı muameleler hakkında muhalif fikirler dermeyeran etmekle beraber, bütün kuvvetiyle hükümete muzaheret ediyordu. (Times), Türkiye gibi «malıyesi hali iptidaide bulunan bir memleketle» [21] mâli muamele yapılmasına karşı dermeyeran olunan bütün itirazlara rağmen bu siyaseti takip ediyordu. Fakat harp bitüpde Türkiye Rus istilâsından muvakkaten kurtulduğu zaman bu gazete Türkiye ve Türk maliyesi hakkında verdiği tavsiyelerde daha dikkatli

[20] İmzaların elle yazılmak yerine basılması üzerine 1854 istikraz tahvillerinin iki puvan düşmesinden bahseden (Times) gazetesi diyordu ki "bu hadisede ilerde müstakriz olacak fertlerin ve devletlerin istifade edebilecekleri bir ders vardır. İrtica fırkası, rus nüfuzu altında evvelki istikraza mütaallık mukavelede mürahasaların kabul ettikleri şartları reddetmek suretiyle, bütün müstakbel muamelâta, bir müphemiyet vermiştirki bunu ancak senelerce takip olunacak muntazam hareketler izale edebilecektir. Yani bu, Türk itibarının çekmeğe mecbur olduğu bir ceza dır. Memleketin ecnebilerle münasebatında o zamandan beri mali şerefini ihlâl edecek hiç bir şey vuku bulmadığı halde..... halkta küçük bir şekil noksanını büyük bir müşkül görecektir derecede müphem ve gayri mantıkî bir his hasıl olmuştur.", Teşrinisani 9, 1854

[21] Aynı gazetenin 21,24,31 Temmuz tarihli nüshaları.

davranmağa başladı 27. Kânunuevvel 1856 nüshasında şöyle di-yordu: Şurayıdevletin hükûmet hesaplarına bakan ve yapılan ihtilâsları cezalandırmak vazifesiyle mükellef olan bir şubesi vardır, halbuki bu şebe azanının bilhassa ihtilasla meşhur bulun-dunkaları söyleniyor. Bu muhafızları kim muhafaza edecek; bu mürakipleri kim murakaba ayleyecek? "Aynı gazete 1858 de hünkar tarafından emrolunan tasarruf tedbirlerinden bahsederek bir başmakalesinde diyorki, „ bu tasarruf siyaseti ile yeni istikraz talebi arasındaki münsebeti anlamamak için deli olmalıdır. Ba-biâlinin sahte islâhat projeleriyle ecnebileri para vermeğe iknaa çalışdığını farz etmemeli ve sultanın bugünkü kararını oldu-ğu gibi kabul etmeliyiz... (22)

(Times) gazetesi Türkiyenin avrupa piyasalarında çok kolay-lıkla para bulduğundan bahsederken adeta şiddetli bir lisan kulla-nıyordu. 1858 istikrazı piyasaya arzolunduğu zaman bu gazete İngiliz sermayedarlarına şu tavsiyede bulunuyordu. "Fikrimizce şimdi aktettiği istikraz hiç olmazsa uzun bir zaman için Türkiye-nin sonuncu istikrazı olmalıdır... Türkiyenin kendi kendini idare edeceği zaman gelmiştir. Gerek İngiltere ve gerek Fransa şim-dilik yapacaklarını yapmışlar ve kafi masraf ihtiyar etmişlerdir. Türklerin birdenbire istikrazdan garip bir lezzet duymağa baş-ladıklarını zannediyoruz.... İngiliz ve fransa liralalarını kolayca memlekete getiren bu usulün Türk paşalarını azçok teshir ettiği anlaşılıyor. Türkiyedeki vaziyeti içtimaiye istikraz aktine ve ele geçen paraları israfa müsaittir, çünkü bu paraları istikraz eden-lerin tediye mecburiyetleri yoktur. Türkleri iyi beslemek için midelerini doldurmağa lüzum yoktur. İslamların kusurları kibir ve tenbelliktir; kendilerine başkaları tarafından ödenecek para ver-mekle bu kusurları teşvik etmiş oluyoruz. sermayedarlarımız basiretle hareket etmelidirler. Şimdiye kadar Türkiyeye ikraz olu-nan miktar belini doğrultmağa kifayet eder fakat ne başını dön-dürecek ve nede kendisini istikraza alıştırarak kadar fazla de-ğildir. Bu intizamsız ve tecrübe edilmemiş devlete büyük miktar-

lar ikrazı adeta bir prensip halini almaması için bunları söylemeğii bir vazife talâkki eyledik. “(23)

Piyasada faizin düşüklüğü dolayısıyla on gün sonra aşağıdaki satırlar intişar etti: “Bu günlerde adeta bir sermaye bolluğu var. Bu halden mutazarrır olan vatandaşlarımız belkide Türkiyenin boşalan damarlarını doldurmak suretiyle çare arayacaklardır.... Bir kaç nesilden beri Türk hükümetlerinin meydanda olan günahı mâli israftır. Her ne vasıta ile olursa olsun para bulmak büyük siyasilik addedilmiş ve bunu israfla harcamakta bir ihtiras halini almıştır..... Namuskâr bir cemiyetin ilk vazifesi kendi vasaitine göre yaşamak, ancak mühim maksatlar için istikrazda bulunmak ve bu istikrazlarıda mukrizlere hiç zarar vermemek şartıyla yapmaktır. Türkiye bu prensiplere riayet etmeğe kat’i surette karar verinceye kadar başka muavenet beklememelidir; eğer sermayedarlarımız şarkla iş yapmak isteyorlarsa İmparatorluk hükümetini büyük miktarlarda ikrazat yapacak yerde yalnız idarelerini ellerinde tutaabilecekleri teşebbüslere alakadar olmaları şayanı tavsiyedir.” (24)

Fakat bahsedilen bu gibi teşebbüslerin Tükiyedeki vaziyetini (Times) pek karanlık gösteriyordu: «İngilteredeki vasi miktarda sermaye ve bu sermayeyi memleket dahilindekinden daha kârlı yerlerde kullanmak arzusu müteşebbislerin ve spekülasyoncuların Şarkı araştırmalarına sebep olmuş ve olacaktır.... Fakat bir nokta hiç bir zaman akıldan çıkarılmamalıdır—Türkiye devleti tanıdığımız bütün devletlerden farklıdır.»

Osmanlı memurinin arkasında ekser Türk erkânının kendilerine borçlu bulunduğu rum ve ermeni bankerlerini zikreyledikten sonra bu gazete devam ediyordu: Eğer bu mutantan vaziyet memleketin mali kudretini hakiki bir surette göstermiyor ve Sultanla nazırları İmparatorluğun ticari müessesatını hakikaten kontrol edemiyorlarsa bütün teminat ve imtiyazatın vehimden ibaret olduğunu ve büyük fırsatların ve azim miktarda paralarını kaybedilmiş olduğunu çok geç olarak anlamış oluruz.. Vatan-

[23] 15 Eylül 1858

[24] 25 Eylül 1858

daşlarımıza Türk siyasi muzaheretine çok itimat etmemelerini tavsiye ederiz.....Ticari işlerde Türk memurları hem cahil hemde mürtekiptirler..... Kanaatimize göre, ecnebi müessesatiyle münasebatında babıaliye hiç itimat caiz değildir.... Sermayedarlar imtiyaz almak için müracaat ettikleri zaman Babıâli evvelâ beşmilyonluk sonra sekiz milyonluk bir istikrazı şart olarak koymuş, müteşebbisler arasında rakabet çoğaldıkca taleplerini artırmıştır. Bu vaziyet dolayısıyla vatandaşlarımız bu yeni teşebbüs sahasında, daha dikkatli davranmalıdırlar. (25)

Bir kaç sene sonra bu gazetenin mali muharriri şu mutalaa-yı yürütüyordu: "... Vaziyette bir değişiklik görülünceye kadar halkımız para piyasasına yapılan müracaatları şahsi spekülasyonlarının emniyeti bunların muvaffakiyetine bağlı bulunan maliyeciler tarafından ne kadar kurnazca yapılırsa yapılsın tehlikeler kabul etmemelidirler." (26)

Türk tahvilâtının emniyeti hakkında cereyan eden bu mübahaset vaziyetin şu şedit tenkidin sebep oldu: "Her günkü borsa fiatları neşredildiği müddetçe, bu istikrazlardaki büyük tehlikeyi göstermek için başka delile lüzum yoktur. Bir devlet tahvilâtının para yatırıma senevi yüzde dokuzda onikiye kadar bir faiz temin edecek fiatlarda satılması her hangi bir işaret ve nasıhati anlayabilecekleri için kâfi bir tehlike işaretidir.... İtiraf edilmelidirki para yatırımlarının menfaatlari çok az nazari dikkate alınmaktadır.... Londrada büyük bir istikraza tavassut edebilecek ancak on, on iki müessese vardır: Eğer bunlar gerek kendi ve gerek umumî menfaati nazari dikkate alarak müteakabil bazı prensipler kabul edecek olurlarsa, umumiyet itibariyle daha fazla kâr temin ederler ve ecnebi hükûmetlere düşüncesiz ve gayri müstakim hareketlerin derhal her türlü muavenet kanallarını kapayacağını göstererek bunları doğruluğa alıstırırlar. Türkiye için şimdi lâzım olanda böyle bir harekettir..... fakat böyle bir şeyin husul bulacağını düşünmek bile mübalağa olur. Bilakis mazide olduğu gibi istikbaldede her rakip müessese Türkiyenin ihtiyac-

[25] 1 Teşrinisani 1856

[26] 8 Teşrinisani 1869

larını temin için diğerlerinden daha müsait şartlar dermeyeran edebilmek için elinden geleni yapacaktır., (27)

1871 de, yeni maliye nazırı Sadık Paşanın ecnebi demir yollarıyla olan hesapları tasfiye etmek istediği, idarede tasarruflar yapıldığı ve saray masarifinden ikiyüz elli bin İngiliz Lirası tenzil olunduğu Londrada haber alındığı zaman (Times) gazetesi "bu havadislerin ihtiyatla talakki olunması., fikrinde idi; ve diyordu ki: "Türk tahvilatına karşı emniyet herşeyden ziyade muhtelif istikrazların ihraç şartlarına harfiyen riayet etmekle tesis olunabilir., (58)

Bu gazeteden naklettiğimiz satırlar bütün bu müddet zarfında Türk istikrazlarına karşı menfi bir vaziyet aldığı zahabını verir. Mamafi aşağıdaki parçalar, bazan teşvikkâr olacak derecede kuvvetli mutalaalarda bulunduğunda göstermektedir. (Times) in 1855 istikrazına karşı aldığı vaziyeye yukarda zikrolundu. (29) 1862 de ilk bütçenin neşri tereddütle karşılandı fakat nihayet memleketin yenileşmesi için bir fırsat daha verilebileceği ileri sürüldü: "İstikraz yapmak istiyen milletlerin parlak teminatına o kadar alıştık ki bir sıra mütevazın rakkamlar ve sağlam iktisadi prensipler bile gözümüzü kamaştırmıyor.... İtfa akçası, kendilerinden daha fazla beklenen devletlerde sık sık görüldüğü gibi seneden seneye bir açığa inkılâp edebilir. Masraflar makul hudutları tecavüz edebilir. Kaime tedavülden alınmayabilir; saraylar inşasına devam olunabilir.... Bütün bunları biliyoruz mamafih nihayet bir şey yapılacağını öğrenmek de hoşdur; bu sebepledir ki bir defa daha fakat son olarak Türk İmparatorluğunun teceddüdüne müsbet bir surette inanmağa çalışacağız., [30]

Türkiyenin para bulmağa devam hususundaki kabiliyeti, anlaşılıyor ki hayatiyetine olan itimadı çağaltmıştı: (Times) diyor ki: "Vatandaşlarımızın hariçte şüpheli yerlere yatırdıkları para miktarı ve hatıralarında kalan ecnebi iflâsları, şark meselesini

[27] 23 Teşrinisani 1869

[28] 31 Teşrinievvel 1871

[29] Yukarıya müracaat *

[30] (Times) gazetesi 24 Mart 1862

ni teşkil eden, Müslümanların inhitatı, hiristiyanların tehditkâr vaziyetleri, Rusların emelleri gibi vakayi ve temayülleri işittikçe kendilerini endişeye düşürecek derecededir. Şarka para yatırmış olanların haleti ruhiyesi için şayanı şükrandır ki mük- rizler esasen nikbin ve kolay inanır bir sınıf teşkil ederler. Alelumum insanlar ise kara bulutlar toplandığı zaman semanın maviliğinden ancak biraz kaybettiğini zannederler. Eğer Türkler Avrupada yerleşmişlerse İngilizler Hindistanda Fransızlar da Cezairde idare tesis etmişlerdir. Fakat bu hallerin hiç birinde halk bu idarelerin istikbalde hitam bulmaları ihtimalinin bugünkü işleri üzerinde ameli bir tesir bırakmasına müsaade etmezler. Türkiye hakkında da böyledir: Babıâli borçlanmış, borçlanıyor ve borçlanacaktır.... Bununla beraber Türkler kendilerine mah- susu anudane bir tarzda işlerine devam ederek vergi tarhına, intizamı temine yeni para bulmağa muvaffak oluyor ve eski borçların faizlerini verecek çareler buluyorlar.... Bu sebep- ledir ki "hasta adam hakkında malûmat soranlara verilecek cevap,, hasta fenalaşmamıştır. olmalıdır. [31]

İzmirde oturan bir İngilizin Türkiye hakkında gönderdiği en na müsait bir tenkit bile mali muharrir tarafından sükûnetle karşı- lanmıştı. Bütçenin sahteliği, hükümetin israfı, faiz vermek için istikraz akti siyaseti ve "Türkiyenin fevkalade menabii,, cümle- sinin boşluğu hakkında söylenen sözlere aşağıdaki cevap veril- miştir: "Türkiye itibarını kaybettiği zaman parçalanmağa mah- kûmdur; Avrupa devletleri ise böyle bir memleketin anarşiye düşmesine müsaade etmezler, burada vücade gelecek hükümet veya hükümetler ise düyunu umumiyeyi takabbül etmeden sağ- lam bir mevki tutamazlar. [32]

Fakat (1871) de meclisi vükelâda bütün borçların reddü inkârı müzakere olunduğu haberi Londraya geldiği zaman nihayet endişe baş gösterdi. Halbuki bu rivayetin istinat ettiği yegâne hadise "maliye nazaretiyle alâkadar almayan bir nazırın borç- ların faizini yüzde beşten üçe indirmenin mümkün olacağı hak-

[31] Aynı gazete, 14 Kânunusani 1868

[32] Aynı gazete, mali kısım, 29 Teşrinievvel, 1869

kındaki bir teklifi idi ki, pek iyi tahmin edilebileceği veçhile nazarı dikkate alınmadı., [33] (Times) gazetesi bu münasebetle diyordu ki: “Bu tatminkâr tashihe rağmen, Meclisi vükelâda, bir kişilik bir akalliyet teşkil etse bile, borçların inkarı taraftarlarının bulunmaması daha hoş olurdu., [34]

Diğer İngiliz mecmualarındaki yazılarda Türkiyeye ikraz olunan sermayenin alelâde tehlikelerden fazlasına maruz olmadığı kanaatini takviye ediyordu. 2 Eylül 1858 tarihli (Daily News) gazetesi 1858 istikrazı servisine tahsis olunan ve tahsili bilhassa kolay olan varidata nazarı dikkati celbediyordu. Bu gazete varidatın tahsili için teşkil olunacak ve iki İngiliz azası bulunacak olan komisyonun tesisi hakkındaki kaydı pek çok mucibi memnuniyet buluyordu. Bu “gerek siyasî ve malî noktai gerek nazardan mühim bir tecedüt., addediliyordu. 3 Eylül 1858 tarihli (Daily Herald) gazetesinde ise âtideki mütalea yürütülüyordu: “Osmanlı hükûmetinin istikrarsızlığı, gümrük varidatının suiistimali ve istikraz akdi için salâhiyetin bulunmaması hakkında söylenen bütün sözler... Ancak istikraza mani olmak ve tahvilâtı iskonto ile alabilmek için işaa edilmektedirler; bunların asıl ve esastan âri oldukları temin olunmaktadır [35]. Halbuki (Morning Advertiser) gazetesi şöyle bir mütalea dermeyer ediyordu: “Bu memleketten büyük miktarda sermaye çekecek ve seneyi pek az menfaat temin edecek olan her plan vaka-yiin cereyanını ve bilhassa fena neticeler hasıl etmeleri muhtemel bazı vakaları takip etmekte alâkadar olanlarca mahlul görülmemeli ve hatta biraz endişe ile karşılanmalıdır. [36]

[33] (Leyrant Her), İstanbul, (Times) de nakledilmiştir.

[34] 27 Teşrinevvel 1871.

[35] (Morning Herald) gazetesi Osmanlı İmparatorluğu için pek parlak bir istikbal vadediyor ve bu fikirlerin İngiltere hükûmetinin olduğu söyleniyordu. Bu gazete şimdiki karışık vaziyetin tedavisi kabil olmadığı fikrinde değildir. İnhidamın şimdilik olsun sultanın gösterdiği fevkalâde enerji sayesinde durdurulduğu zannediliyor... Herkes bilir ki nisbeten, İngilterenin borcu Türkiyeninkinden fazladır; o halde Türkiye için ümit vardır ve bunun en iyi delili de İngiltere de yeni istikraz için yapılan müracaatlardır. (Journal des Débats), 12 Eylül 1858. (Banker's Magazine) e de bakınız. (Londra) Cilt XIII, Nisan 1853 ss. 252 ve müt.

[36] 6 Eylül 1858.

(The Bankers' Magazine) mecmuası kefalet altında bulunan 1855 istikrazının bila arıza devam edeceğine pek kani değildi. Bu istikrazdaki zahiri emniyeti tasdik ettikten sonra bu mecmua şu suretle beyanı mutalaa ediyordu: "Sultan namına girişilen mâli muamelelerden öyle felaketler hasıl olmuşturki bu taahhütlerin tam manasıyle icra edileceğini tahmin bir az gafilane olur. Muhtemel hadisat istisna edilirse tahvilatın pek sağlam olduğu görülür fakat bütün bu gibi muamelatta piyasa tahavvüllerinin ve sair hadisatın tesiri altında bulunan bir tehlikeye girişmiş olur... Şimdi düşünölmekte olan nakdi muamele gibi bir muamele müzakeratı idare eden sermayedarların nakti menfaatlerine tesir edecek mülâhazata sebep olabilir. (37)

1860 da diğeri bir mecmua Türk maliyesinin harabesine hudutsuz israf ve umumî suiistimalin sebep olduğu kanaatini izhar ediyordu. (38) Aynı makalede (Almanach de Gotha) nın Türk maliyesinin vaziyeti hakkında verdiği malumata şiddetle itiraz olunuyordu. (Gotha) salnamesi Sultanın masarifini (250000) İngiliz lirası olarak gösteriyordu halbuki mevzuubasettiğimiz makale bu miktara en aşağı iki misli daha ilâve etmek lâzım geldiğini, gerek sultanın gerek haneden azasından birinin geçici bir arzusu için de hazineden mühim meblağlar çekileceğini söylüyordu.

1873 de ortaya yeni bir istikraz çıktığı zaman (Banker's Magazine) yine ihtiyatkâr bir lisan kullanıyordu: "Türk tahvilatı fiatlarındaki şiddetli tahavvüller efkârıumumiyenin temevvüclerine tekabül eylemiş ve bu fikirler ise memleketin borclarını ödeyecek iktidarda bulunduğu kanaatıyla son istikrazlarını niha yet faiz vermek kabiliyetini tacavüz ettiği ve avrupa mükriplerinin sabrı kalmadığı korkusu arasında bir çok tahavvüller göstermiştir. Piyasaya çıkarılan bu istikraz ile gördüğü sureti kabulün istikbal için endişelere sebep olabileceği itiraf edilmelidir. Şimdiye kadar Türk istikrazları çok müsait bir tarzda karşılanmış ve faizlerin tediye olunmayacağı hakkındaki müteaddit te-

[37] Cilt XV, Eylül 1855, ss. 558-63

[38] Türkiyenin mali vaziyeti, (Fraser's Magazine) de makale, Cilt LXII Teşrinievvel, 1860, ss. 483 ve müt.

laşlı haberlere rağmen Türkiye istikametinden gelen her mâlî teklif muvaffakiyetle neticelenmiştir. Fakat bu son talebin bazı müşkülata uğradığı anlaşılıyor. Halkı tahvilat almağa ikna için bu istikrazın tamamen tevhibi düyun için kullanılacağı ve gösterilen teminatın kıymeti hakkında mutad beyanatta bulunulmuştur. Fakat yirmi sekiz milyondan ancak sekiz milyonuna talip çıkmıştır. Bu hal hiç olmazsa şimdilik Avrupanın Türk tahvillerine doydüğünü gösteren bir delildir. (39)

9 Teşrinievvel 1873 de (Tiyemes) gazetesi sermayedarların nazarı dikkatini Türkiyeye daha fazla para göndermekteki tehlikelere celbetmeği muvafık bulmuştu. "Şimdi Türkiyeye yapılacak yegâne hizmet, veridat ve mauarif sistemini kat'i teminat altında ve sultanın bile müdahalesine mani olacak takyidat ile esaslı prensiplere vâkıf devlet ricalinin ellerine bırakmadıkça, kendisine bir tek fazla şilin bile vermemektir.

7 Teşrinisani 1874 de bu gazetenin mali muharriri son bir ihtarda bulundu. „ Her yeni istikraza iştirak edenler bilmelidir ki bütün idare sistemi değişmediği takdirde, ilerde her şeyi yakacak olan bir ateşe bu suretle odun atmaktadırlar.

Başka Taraflardaki Mütehalif Fikirler

İleri gelen İngiliz gazete ve mecmualarından alınan bu mütalaaların sarahaten ihtiyatkâr oldukları görülüyor. Bu noktai

[39] Cilt XXXIII (Teşrinievvel, 1873), ss. 999 ve sonrakiler. Bu mütalaayı serde sevkeden sebepler arasında piyasada yüzde dokuz egtiren muhtelif tahvillerin fiatleri zikrediliyor ve bu miktar faiz fazla bulunmuyor. "ecnebi istikrazlarını bir sandika vasıtasıyla ihrac ameliyesi henüz yeni öğrenilmiştir; bu usulün nasıl işlediği ve bu sandıklardan bir çoklarının ellerinde yeni ihraç olunmuş büyük miktarda tahvilat bulunduğu bir sır değildir.„ s. 1000. Makalede ifade olunan fikre göre bu sebeplerdir ki Türk istikrazından talep olunmayan kısım taaccübü mucip olmak icap eder.

nazarı teyit eden ferdi mutalaalarda vardır ki matbuatta intişar edenlerle mukayese edilmeleri lâzım gelir. Bunlar arasında iki muhtelif noktai nazar vardı, birisi Türkiyenin menabii, ödeme kabiliyeti, ve yapılacak mâli islahat hakkındaki haberlere müsait davranıyor, diğeri tam zıt bir mahiyette bulunuyordu.

12 Teşrinievvel 1891 de 1858 tahvilâtı hamilleri parlamento azasından (Mr. W. A Mackinnon) un riayseti altında bir içtima aktettiler. Umumi vaziyet hakkında mutalaa dermeyan edilirken bu zat dediki: "Hariçten alınan borçlarda bilhassa şu noktalara dikkat edilmelidir: borcun miktarı, borçlunun ahlaki vaziyeti, ve faizi vermek için kudret ve vasaiti."

Bu esasları Türkiyenin vaziyetine tatbik ederek Mr. Mackinnon dediki: "Türkiyenin burcu memleketin umumi varidatının ancak iki buçuk mislidir; halbuki İngiltereninki on iki mislidir. Saniyen Türk milleti ötedenberi her hangi millet kadar namuslu olmakla şöhret bulmuştur. Bundan başka şimdiki sultanın umumi masrafları azaltarak borçtan kaçmak istediği hakkında da bir kanaat vardır. Salisen Türkiye Avrupa, Asya ve Afrikanın en iyi kısımlarına malik ve bu yerlerin büyük istihsal kudretine ve imar kabiliyetine maliktirler. (40)

Bu ictimadan matbuatta bahsedilirken, o zaman İngilterenin İstanbul sefiri olan (Sir Henry Bulwer)in Türkiye varidatının üçte bir kadar tezyit edilerek 12500000 isterline iblâğ olunabileceğini ve masarifin de üçde bir kadar azaltılarak 7800000 isterline indirilmesi suretiyle yedi buçuk milyon kadar bir fazla hasıl olacağını tahmin eylediği zikrolunuyordu. (Earl Russell) dahi Türkiyenin menabii ve istikbali hakkında müsait fikirler dermeyan eylemişti.

Yine 1898 de (Times) gazetesi "Anglo-Türk" imzalı bir mektup neşretmişti; bu mektubun sahibi (Lord Stanley) nin Türk maliyesi hakkındaki gayri müsait fikirlerine iştirak etmiyordu. Vazivetin uzun bir tahlilinden sonra mektup sahibi iki neticeye vasil oluyordu: birisi Türkiyedeki servetin artmakta olması

[40] 12 Teşrinievvel 1861 tarihli (Times) gazetesinden.

ikinciside bu memleketin tediye kabiliyetinin çoğalmakta bulunmasıydı. Mamafı bu muharrir İstanbulda ısraf ve sefahat mevcut olduğunu kabul etmekle beraber tamayülün salaha doğru olduğunu söylüyor ve diyorki: "Şahsı mulumatıma müsteniden bu memleketin tarakkiye doğru gittiğini ve gerelediğini söyleyebilirim. (Halbuki Lord Stanley için bu mümkün değildir).. [41]

1872-73 Türk bütcesi hakkında hükûmetine verdiği bir raporda Anadoludaki İngiliz konsoloslarından (Mr. Horace Rumbold) atideki şayanı dikkat mutalaayı dermeyan ediyordu: "İstihsal kuvvetindeki inkişafın ancak zehiri olduğunu ve varidattaki tezayüdünde ancak şiddetli vergilerden ileri geldiğini iddia etmek pek munsifane olmaz. Bilakis bu imparatorluğun tabii menbaları o kadar zengindirki idaredeki sakatlığa ve mali tedbirlerdeki hatalara rağmen memleketteki meknuz servetin yine servet vücude getireceği ve adeta israfı meydan okumakta bulunması muhtemeldir.. (42) Bu mesele hakkında 3 Avysson 1872 de bir başmakale yazan "Times," gazetesi de noktai nazara tamamiyle iştirak ediyordu. (43)

Bu noktai nazarların intişarı mukabil fikirlerinde aynı şiddetle müdafaasına sebep oldu. İzmirde ikamet eden bir İngiliz, İngiliz ve Fransız matbuatında intişar eden müsait raporların vaziyeti doğru göstermediği fikrinde idi. "Türkiyenin mali işleriyle alâkadar olanların Türk itibarını muhafazaya gayret edecekleri tasavvur edilebilir... Faka, Londra ve Paristeki mühim gazetelerin de Türkiyedeki terakki ve istikrardan bahsetmeleri

[41] 10 Kânunuevvel, 1868; 19 Temmuz 1867 de (Times) İstanbulda intişar eden (Turquie) gazetesinden şu satırları naklediyordu: (Société Générale) ile akdedilen üç senelik ve iki milyon İngiliz liralık bir istikraza atfen bu gazete diyorduki, "... menfaattar olanların kasdi sanialarına rağmen İmparatorluk itibarının her zamankinden fazla kuvvetli olduğunu göstermesi itibariyle ecnebi sermayesinin Türkiyeye hararetle arzı keyfiyeti gerek Sadriazam ve gerek maliye nazırı için bir şereftir.

[42] (Times) 3 Avustos 1872.

[43] Bu "meknuz servetin," idaresinden bahseden aynı gazetenin yukarıda nakiedilen 9 Teşrinievvel 1873 tarihli başmakalesine baktınız.

şayanı feessürdür. Hakikate muhalif yapılan bu beyanat halkı birtakım sermayedarların tuzağına düşürmektedir. Bu sermayedarlar isim ve nüfuzlarıyla tahvilatı piyasaya çıkardıktan ve kurnazca manavralarla fiatları yükselttikten sonra ellerindeki tahvilleri prim ve komisyon şeklinde yüksek kârlarla satarlar ve pek âla bilirler ki Türk itibarı sun'idir, her an inhilâl etmesi ve nüfuzlu isimlere ve mukni sözlere kanarak ya yüksek faize tama ederek güçlkle birktirdikleri paraları istikrazlara yatıranlara felâket getirmesi muhtemeldir. (44)

Türkiyenin menabiine, idari kudret ve intizamına ve tahvilatının kıymetine dair serdolunan bu zıt fikirler yalnız İngiliz membalarından alınmıştır. Acaba fazla sermayesini münasip yerlere yatırmakla aynı derecede alâkadar olan Fransada da böyle mütehalif fikirler varmıdır? Eğer (Journal des Débats) gibi umumî efkârı azçok temsil eden bir gazeteyi nümune alacak olursak görürüz ki Fransa gazetelerinin bu husustaki mutalaaları daha az ve daha seyrekti. 1870 e takaddüm eden on beş sene zarfında Türk tahvilatı iştirasının makul olup olmadığı mes'alesini münakaşa eden bir başmakaleye hemen hiç tesadüf olunmaz. Gazetelerin mali kısımlarında intışar eden mutalaalar ve haberler daha sık görülürdü fakat hiç bir zaman yukardaki satırların irae ettiği derecede çok değildir.

18 Avustos 1855 tarihli bir başmakale Türkiyenin borçlarını ödeyecek bir iktidarda olduğu fikrini müdafaa ediyoruz. 1858 de dörk Türk nazırının azli hadisesini bu mecmua şu suretle tefsir ediyordu. "Bu tedbirin ahiren (Times) ve sair gazetelerde mevzuubahis edilen saray ve harem israfatına nihayet vermek kararıyla alakadar olduğu anlaşılmaktadır."

Bir kaç gün sonra (Journal) vaziyet hakkında şu mutalaayı yürütüyordu: "İmparatorluk varidatının daha emniyet ve basiretle kullanılması ve maliyede daha fazla intizam tesisi ümit olunabilir mi? İngilizler son istikraz mukavelesi ahkâmından olmak üzere tayin edilecek komiserlerden çok şeyler bekliyorlar. Eğer bu ecnebi müdahale Türk maliyesine avrupa muhasebe

[44] (Times) gazetesinde muâbir mektubu, 29 Teşrinievvel 1869; mali muharririn verdiği cevaba bakınız.

fikirlerinin girmesine sebep olursa bu istikraz Türkiye için pek faydalı olmuş olacak ve borçlarının çoğalması Türkiyenin inkirazını oldukça yavaşlatacaktır. (45)

Bir kaç sene sonra para sahiplerine yapılan müracaattan bahsederek şöyle deniyordu: "Şimdi her tarafta sermaye arandığını görüyoruz. Bunda tenkit edecek bir cihet yoktur, çünkü neşriyata lüzum gösteren bu hareket mâli muamelenin sevaikini tetkik ve muayene için fırsat bahşeder. Meselâ Türk istikrazının arefesinde (M. Mirés) Türkiyedeki vaziyeti izah etti... Zamanın değiştiğini ve borsanın artık bütün büyük istikrazların yapıldığı bir yer olmaktan çıktığını söylemekte haklı değilmiyiz? Bu nokta halka arzolunan istikrazlarla alâkadar olmağa yardım eder.."

(Jornal des Debat) (Mirés) in 1860 istikrazına muzaheret eden Paris gazetelerinden biriydi. Mâli muharririn mutalaa beyan etmek için bu muameleyi intihap etmesi fena olmuştu, çünkü Türkiye vaziyeti hakkında (Mirés) in (Journal) da intişar eden beyanatı halkın bu mes'ele hakkındaki fikirlerine uymayordu. (Mirés) in beyanatından pek azına inanıldı ve bu da mâli muamelenin muvaffakiyetsizliğinde amil oldu. (46)

Türk mâli mes'elelerine baş makalelerde pek az yer verilmekle beraber gazetelerin mâli sütunlarında ara sıra mutalaalara tesadüf olunur. Türk eshamının 1863 de uğradığı muvakkat buhran şu mutalaaya sebep oldu: «Ahiren ihraç olunan yüzde altı Türk tahvilleri, yalnız Hazinesinin itibarına istinat eden tahvillerin malik olmadıkları itimada malik olmak için büyük bir itibar müessesesinin muzaheretine muhtaçtır. [47]

[45] 12 Eylül, 1858

[46] 10 kânunuevvel 1860; Prospektüs 8 Kânunuevvelde neşrolundu. Muhteviyatının bilhassa islâhatı maliye komisyonunun faaliyeti noktaî nazarından şiddetli bir tenkidini (St. M. Girardin) in "Lamoralite des finances turques,, nam eserinde (ss. 474-5) bulmak mümkündür. (Times) in 13 Temmuz 1861 tarihli başmakalesini de okuyunuz. Istikraz yukarda üçüncü bapta izah edilmiştir.

[47] (Jornal des Débats) 15 Temmuz 1863. Mevzubahsedilen büyük müessesey maliye (Banque de Paris et des Pays-Bas) idi.

Karşılık olmak üzere Türk hükümeti Ergani bakır madenle-

rinin hasılatıyla Anadolu ağnam rüsumunu göstermişti. Bu husustada şöyle bir mutalaa serdolanuyordu:» Anadolu koyunları evvelce Rumeli koyunlarına gülüyorlardı (çünkü bunlardan alınan vergi karşılık gösterilmişti), fakat domuz etinin ve şarabın memnu ve sığır sürülerinin bir hayal olduğu bu memlekette Anadolu koyunlarında gülecek arzuları kalmadı; çünkü koyunlar ağırlıklarında altın kıymetinde olmak felâketine uğramışlardır. Bu keyfiyet Anadolu koyunlarına kebili tatbik değildir çünkü bunlardan senevi on dört milyon franklık bir vergi istihsal imkânı yoktur. Tokat madenlerine gelince bunlar hünkârın hususî mallarındandır ve bir hükümdarın tacını terhin etmesine hiç bir yerde mümanaat olunmamıştır... Türkiye « Defteri Kebiri » açarken içindeki bütün borçları tevhit etmeğe ve kaparken Londra ve Paris sermayedarlarına bir nefes aldırmağa gayret eylemektedir.[48]

1869 da Londrada da olduğu gibi Paristede vaziyetin siyasi mahiyetinin yakında tezahür edeceği rivayetleri cari idi: « Türk istikrazını müzakere edenler Ehram'lar havalisinde kara bulutların görünmeğe başladığını inkâr ediyorlar halbuki Türk muhalifi bankerler ortada tehditkâr bir mesele, bütün şark meselesini, görüyorlar. [49]

Osmanlı Bankası Hakkındaki Tenkitler

Türk tahvilatına para yatırmanın ne derecede kâriakıl olduğu hakkında gerek Fransa ve gerek İngiltere gazete ve mahafillerinde çok zıt fikirlerin bulunmasına taaccüp etmemelidir. Maamafih Türkiyede mühim bir mevki işgal eden bir müessesese vardı ki Türk maliyesi hakkında kâfi ve doğru malûmat alacak fırsatlara malik bulunuyordu.

Türkiyedeki mâli müesseseler arasında islahat ve tasarrufta en ziyade amil olacak Osmanlı Bankası idi. (50) Maamafih bu

[48] (Journal des Débats) 18 Kânunuevvel 1865

[49] Aynı gazete 29 Teşrinisani 1869

[50] Au mühim müessesenin maksatları, mahiyeti, memurini ve imtiyazı hakkında malûmat almak için (G. Young) un yukarıda zikredilen eserine müracaat ediniz. Cilt V, bap 83. (Du Velay) in eseri ss. 189-96 (Billioti) nin «La Banque Imperiale Ottomane,» (Paris, 1909) nam eseri; bankanın son senelerdeki iktisadi faaliyetleri hakkında malûmat için aşağıda dokuzuncu baba bakınız.

müessesenin 1875 den evvelki mâli vaziyet üzerindeki tesirinin iyi veya fena olduğu şayanı münakaşadır. 1863 de Osmanlı Bankası yeni bir şekle girdi; Paris ve Londrada bu tarihten sonra Osmanlı itibarının devamında bu tedbirin ilham ettiği emniyet büyük bir amil olmuştur. 1870-80 senelerinde Türk itibarı zayıflamıştı; 1875 de hükûmet bu müesseseye yeni imtiyazlar verdi ve Avrupadaki itibar takviye olundu. (Times) gazetesinin bir muhabiri şöyle yazıyordu: "Bankanın yeni vaziyetinde Babıâli ile münasebeti İngiltere Bankasının ve Hazine nazaretinin hükûmetimizle olan münasebetine müşabih olacağı fikri caridir; yani banka İmparatorluğun bütün mali işlerini kontrol edecektir. Bu yanlış fikrin son istikrazın ilk taksitine kayıt yapıldığı esnada tashih adıldığını söylemek lâzımdır, bu muamelelerin muvaffakiyeti hükûmetten ziyade bankanın itibarı sayesinde mümkün olmuştur." (51)

İttihaz olunan bu mukarrerat banka için pek faydalı olmakla beraber uzlaşmadan başka bir şey değildi çünkü Osmanlı hükûmeti mâli sistemi üzerinde tam bir mürakaba kabul edecek derecede ileri gitmedi belki Avrypalı sermayedarlara Türk maliyesinin islahı ihtimalini düşündürecek derecede imtiyazlar bahşetti[52].

Diğer taraftan banka Osmanlı hükûmetinin gittikçe artan

[51] 4 Teşrinisani 1874 tarihli (Times) gazetesinden; muhabir şu suretle devam etmektedir: "Fakat hadisat ummîyetle zannedildiği gibi değildir, Kısaca yeni islahat şunlara munhasırdır. evvela, Babıâli muntazam bütçe neşrini yeniden taahhüt etmekte ve bu bütçeler Sadrazam tarafından mansup on veya on iki azadan mürekkep bir komisyon tarafından tanzim olunacak ve bu komisyonda bankanın bir delegesî bulunacaktır. Saniyen muhtelif devletlerin sarftyatı bu suretle tesbit edilen hudutları tecavüz etmeyecektir. Salisen varidatı Maliye yerine banka alacak ve nazaretin çeklerle mukabilinde tediye bulunacaktır. Tabiri diğerle banka hükûmet için her hangi bir bankanın müşterilerine yaptığı işi yapacaktır. Ne, varidattan harici borçlar mürettebatının tercihan tediye olunacağına ve ns de bankaya devairin israflarını ve hiç olmazsa memurin maaşlarını kontrol için salâhiyet verileceğine dair bir kayıt yoktur.

[52] Londra ve Paris gazetelerinde ara sıra şu tarzda havadisler intişar ediyordu: "Osmanlı Bankasını resmi aylık raporlarına nazaran varidat tahsilatı süratle artmaktadır". 26 Haziran 1876 tarihli (Times) gazetesinde İstanbul haberlerinden.

istikrazlarına mani olamadığı için tenkit ediliyordu. «Eğer Osmanlı tahvilat hamilleriyle hakikatan alakadarsa evvela istikraza nihayet verdirmelidir, halbuki banka bunun aksini yapmaktadır.[53] Bir İngiliz münekkidi hükümetini Türk mâli muamelelerine muzaheret ettiğiinden dolayı tenkit ettikten sonra diyor ki: «Asıl kabahatli olan Osmanlı Bankasıdır, çünkü bu müessesese «Sultanın» şimdiye kadar malik olduğu en münasebetsiz bir dosttur. İstanbuldaki büyük memurların Türk hükümetinin ne derecede bozuk olduğunubilmeleri lâzım geldiği halde kâr hırsı ve Türkiyenin zenginlikleri hakkındaki eski fikirlerin tesiriyle hakiki vaziyeti görmemiş olmaları şayanı taaccübtür vukua gelen hadisat Bankanın tensibiyle yapılan ilanattan bir çoğunun hüsnü niyetle yapılmış olmalarında tereddüt edilebileceğini gösteriyor.. İstikraları üzerlerine alan müesseselerin mesuliyeti hemen her ticari meseleden evvel tesbît olunmalıdır.

Bu mesele de tatbik için iyi bir hadise teşkil eder çünkü Osmanlı bankası halkı Türklerin itibarından ziyade bankanın Türkiyeyi yenileşdireceğine itimada sevk etmiştir. [54]

Sermayenin hicretine muhalif bulunan devlet adamlarının protestoları ve Paris ve Londra gazetelerinin istihzakâr tenkitleri fayda etmiyordu. Fransız ve İngiliz hükümetlerinin ilk maddî kefaletleri, İngilterenin bilahara takındığı müsait tavur, Babıâlinin bankerler arasındaki rekabetten istifade etmesi, neşredilen islâhat projeleri, ve Osmanlı bankası gibi müessesatın husule getirdikleri yanlış bir emniyet fikri tehlikeye giren paraların yanına diğerlerini de göndermek için kâfi idi. Türkiyenin servetinden, nihayetsiz membaalarından ve islâhatın şirketlere kolayca kâr temin edeceğinden bahseden hikâyelere karşı, aynı derecede samimi olmak üzere, inkişaf etmiyen servetin temettu getirmeyeceği, halkın esasen fazla vergilerle mahmul olduğu, ve islâhat yapılırsa bile çok uzun müddet sonra olacağı fikirleri ileri sürülüyordu. Garbî Avrupanın istihsal ve tasarruf kabiliyeti ancak Türklerin israf kudretleriyle mukayese oluna bilirdi. Fakat Av-

[53] (Times) 17 Teşrinisani 1874. « Mütemevviç düyunun tevhidî borçları yerli mükrizlerden ecnebilere nakl için bir vesile olmakla beraber Türk bankerlerinin hükümeti her türlü israflara terqip etmeleri için yeni bir saiktir.

[54] (A. J. Wilson) un yukarda zikrolunan mekalesinden s. 90-92

rupa halkından para kopamağa muvaffak olan bankerler ise Türkleri israfa teşvik ediyorlardı. Bütün bu vaziyet, vakti geçmeden bu muameleyi durduracak derecede kuvvetli ve iktisadın basit prensiplerini bir bir efkârî umumiyenin mevcut olmadığını gösteriyordu. Mevcut fikirler tebellür etmemişti, muhtelif gurupların menfaatlerine göre tebeddül ediyordu. 1875 de Türkiye iflâs ettiğini kabul edinceye kadar alacaklılar arasında Türkiye'nin mâli vaziyeti hakkında umumiyetle kabul edilmiş bir fikir yoktu. O zaman şüphesiz her kes vaziyetin ümitsiz olduğunda ittifak ediyordu. Evvelki ifadelerine işaret ederek tahmin ettiklerinin husule geldiğini söyleyebilecekler pek azdı. Ekseriyet Türkiyeyi kabahatli buluyor ve binaenaleyh şayanı muahaza görüyordu. Yüzde dokuz veya on iki faiz hakikatan iyidi fakat bunlar yarıya indiği ve ya bir müddet için tamamen kesildiği zaman feryat çok çok fazla oluyordu [55]

Para yatıranlar ya korkak ve ya çok cesaretli oluyorlardı[56].

Türkiyenin mali muavenet taleplerini Avrupa acaba nasıl karşıladı? 1854 istikrazı kıymeti itibariyesinden yüzde üç fazlasıyla piyasaya çıkarılmıştı. 1858 istikrazına Londranın yedi yüz mühim şahsiyeti iştirak eylemişti. 1862 istikrazına rağbet o kadar fazla idiki Türk yüzde altı tahvilatını almak için İngiliz tahvilatını satanlar bile oldu. Bu istikrazın itibarı miktarı sekiz milyon İsterlin olduğu halde otuz dört milyon isterlinlik talep vaki oldu. «Akıllı, zeki ve zengin yüzlerce İngiliz, hasta adamın hali nakahatte bulunduğu kanaatlerini isbata şitap ediyorlardı[57]

[55] (Edinburgh Review), cilt CXLIV (Teşrinievvel 1876), ss. 545-6

[56] Matbuata ihtarat nadir değildi. (Times) gazetesinin 9 Teşrinisani 1854, 9 Şubat 1856. 27 Mart 1862, 17 ve 25 Ağustos 1867, 23 Teşrinisani 1868, 5, 9, 10, 20, 26, 27, 30 Mart ve 20 Teşrinisani 1839, 18 Mayıs 1872, 12 Şubat 1874, 12. 16 Haziran 1874 tarihli nüshalarındaki mektuplara bakınız, Bunlar istanbuldan gelen nasihatlerden, borsadaki yeni fiatlar hakkındaki itirazlardan ve Türk tahvilâtının müşkülâtından bahistir.

[57] Fransız ve İngiliz kefaleti nazarı dikkate alınırsa 1876 istikrazının primle satılması tabii görülmelidir. (Journal des Débats) 25 Ağustos 1854; Daily Herald 3 Eylül 1858; (Journal des Débats) 31 Mart (Times) 1 Nisan 1862.